

Kwartaalblad
over
bijbelvertalen
19e jaargang
maart 2000

Met *Andere* Woorden

VU-symposium over vertaalkritiek,
een debat over het debat

pagina 3
mw. M.C. Berends

Kritiek op de Nieuwe Bijbelvertaling
uit theologisch perspectief

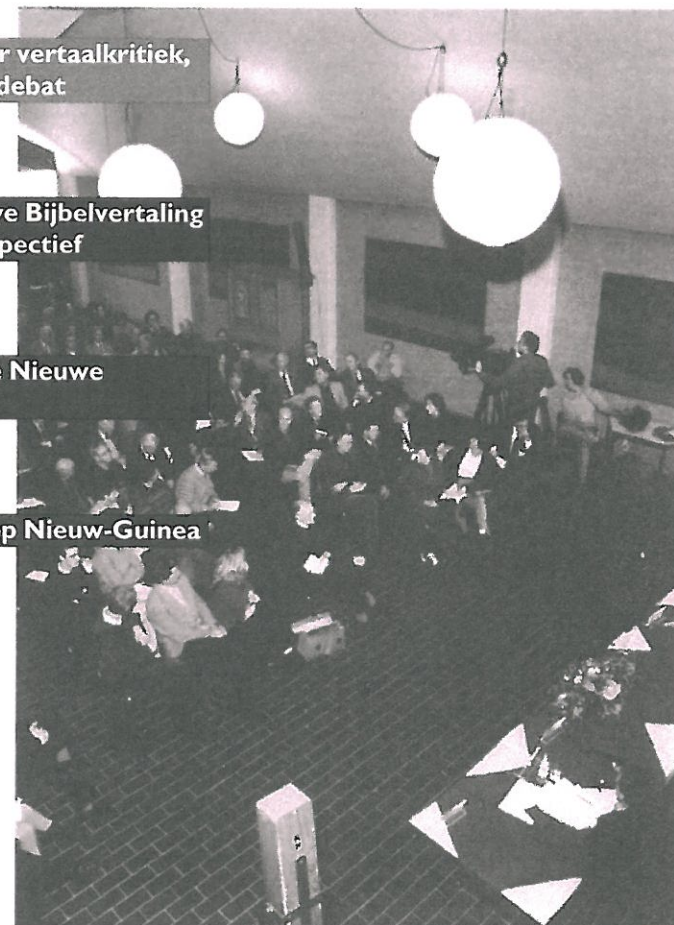
pagina 7
prof.dr. H.J. de Jonge

Vertaalkritiek en de Nieuwe
Bijbelvertaling

pagina 18
prof.dr. A.B.M. Naaijkens

Tellen en vertalen op Nieuw-Guinea

pagina 35
prof.dr. L.J. de Vries

00 I

Nederlands
Bijbelgenootschap

Met *Andere* Woorden

Kwartaalblad over bijbelvertalen

19^e jaargang nr. 1, maart 2000

Uitgave:

Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem
Zijlweg 198, 2015 CK Haarlem
Tel (023) 514 61 46 Fax (023) 534 20 95
E-mail: info@bijbelgenootschap.nl
Internetsite: www.bijbelgenootschap.nl

In samenwerking met:

Vlaams Bijbelgenootschap
H. d'Ydewallestraat 61, 8730 Beernem, België
Tel (0)50-791022.
E-mail: vl.bijbelgenootschap@ping.be

Met *Andere* Woorden wordt gratis toegezonden aan hen die geïnteresseerd zijn in het vertalen en doorgeven van de bijbel.

Met *Andere* Woorden wordt ten behoeve van iedereen die niet op de gebruikelijke manier kan lezen, uitgegeven op geluidscassette, verkrijgbaar bij het CBB, tel. (0341) 55 10 14.

Redactie:

mw. drs. E. den Buurman (eindredacteur), dr. J. van Dorp, dr. K.A. van der Jagt, dr. L. van Kampen, J. Procee (hoofdredacteur) en dr. L.J. de Regt

Redactiesecretariaat:

Nederlands Bijbelgenootschap, mw. J.M.A. Bakker
Tel. (023) 514 61 75.

Beeldredactie:

mw. A.E. Haverman

Vormgeving:

mw. I. Pieper / Tineke Wieringa BNO, Haren (basis-layout)

Druk:

Grafisch Bedrijf Papyrus bv, Diemen

Adreswijzigingen aanbrengen op de adresband van dit nummer en deze retour zenden aan het Nederlands Bijbelgenootschap.

Giften voor het werk van het Nederlands Bijbelgenootschap in binnen- en buitenland, en bijdragen ter bestrijding van de kosten van dit blad kunnen gestort worden op giro 30 04 82 van het Nederlands Bijbelgenootschap te Haarlem, onder vermelding van 'gift Met *Andere* Woorden'.

Voorbehoud:

De redactie wijst erop dat de mening die uit de artikelen spreekt niet overeen hoeft te komen met de mening van de redactie.

ISSN 0168-1869

Van *de* redactie

Het jaar 2000 is voor de een het eerste jaar van een nieuw millennium, voor de ander het einde van het oude millennium, voor de United Bible Societies is het de aanleiding de aandacht te vestigen op '2000 Anno Domini', om te voorkomen dat we bij alle feestelijkheden zouden vergeten dat onze jaartelling begint met de geboorte van Jezus Christus. Wereldwijd wordt er aandacht gegeven aan dit simpele maar de wereld veranderende gegeven.

Voor Nederlandse bijbelvertalers is dit het jaar van stug doorwerken aan de Nieuwe Bijbelvertaling, waarvan iedereen al een beetje heeft kunnen proeven door middel van *Werk in uitvoering* (eind 1998) en waarvan men natuurlijk wacht op het eindproduct. Afgelopen november vond aan de Vrije Universiteit een debat plaats over de positieve en negatieve kritiek die naar aanleiding van *Werk in uitvoering* is gekomen. U treft in dit nummer twee voordrachten aan die toen gehouden zijn, met een korte inleiding.

Maar er is meer dan de Nieuwe Bijbelvertaling. Hoogleraar bijbelvertalen De Vries geeft een kijkje in de keuken van het bijbelvertalen op Nieuw-Guinea, waar de getallen in de Bijbel de vertaler voor onverwachte problemen stelt: hoe geef je een getal als 62.700 weer voor mensen die in hun praktijk van alledag niet verder hoeven te tellen dan 27 of in het gunstigste geval 47. Dan blijkt dat een schijnbaar futiel probleem leidt tot het hart van wat vertalen eigenlijk is. Het nummer wordt gecompliceerd met enig kort nieuws.

Foto omslag:

Belangstellenden

op het VU-

symposium

Vertaalkritiek

tussen ideologie en

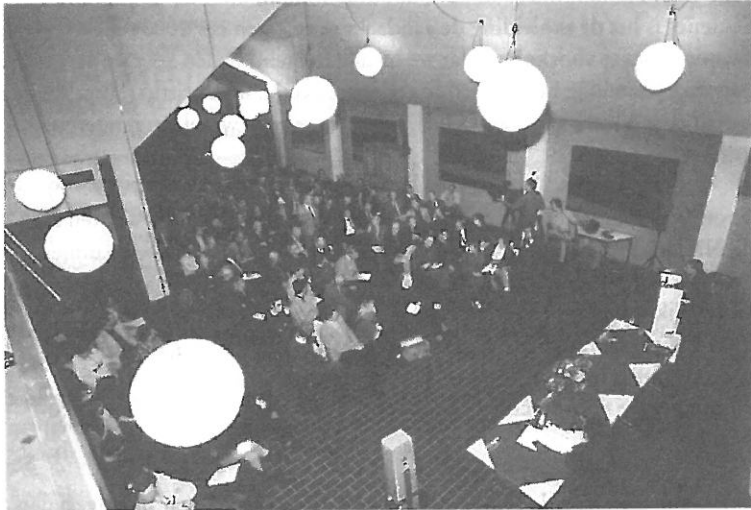
wetenschap.

Foto: Sidney

Vervuurt

Een debat over het debat

Margot Berends

Belangstellenden in de zaal bij het symposium aan de VU.

Foto: Sidney Vervuurt

De tijd was er rijp voor: een jaar nadat de eerste proeve van de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) onder de titel *Werk in uitvoering* verscheen, zijn alle commentaren erop geïnterviewd en kon een eerste reactie gegeven worden.

Op 19 november 1999 organiseerde de Leerstoel Bijbelvertalen aan de Vrije Universiteit samen met het project Nieuwe Bijbelvertaling een symposium onder de titel *Vertaalkritiek tussen ideologie en wetenschap*. Zo'n 170 mensen kwamen naar de bijeenkomst in Amsterdam. Prof.dr. L.J. de Vries, hoogleraar bijbelvertalen aan de VU, kondigde het symposium aan met: wij gaan debatteren over het debat.

Wat voor reacties heeft de NBV opgeroepen in de pers en bij individuele brieven-schrijvers? Moeten alle reacties even zwaar gewogen worden? Prof.dr. A.B.M. Naaijkens hield een voordracht over *Kritiek vanuit vertaalwetenschappelijke perspectief*. Vertalingen roepen altijd kritiek op, stelde hij, omdat vertalingen altijd gebaseerd zijn op een interpretatie van de brontekst. Hij behandelde patronen die men kan onderscheiden binnen deze vertaalkritiek. Naaijkens is coördinator van de specialisatie Vertalen van de Rijksuniversiteit Utrecht en bijzonder hoogleraar Theorie en praktijk van het literair vertalen aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Daarna sprak prof.dr. H.J. de Jonge over *Kritiek vanuit theologisch perspectief*. Ook hij meent dat veel critici geen rekening houden met de vertaalregels die aan het project NBV ten grondslag liggen. Hun kritiek vloeit veelal voort uit vooronderstellingen over wat de bijbel volgens hen is of zou moeten zijn. De Jonge is hoogleraar Nieuwe Testament en vroegchristelijke letterkunde aan de Universiteit Leiden. Hij heeft overigens geen directe band met de NBV, in tegenstelling tot Naaijkens die lid is van de begeleidingscommissie van de NBV. Een weerslag van beide voordrachten wordt in dit nummer van *Met Andere Woorden* afgedrukt.

Na afloop van de lezingen vond een forumdiscussie plaats. In het forum zaten behalve bovengenoemde sprekers prof.dr. P.C. Beentjes, vice-voorzitter van de begeleidingscommissie van de NBV, mw. drs. J.H.A. Brinkhof, theologe, en mw. dr. J.E. de Vries, bijbelwetenschapper en pastor. Verschillende vragen uit de zaal werden besproken. Bijvoorbeeld: 'Waarom kennen literaire vertalingen het begrip "concordantie" niet en bijbelvertalingen wel?' Beentjes: 'Men ziet graag een eenheid in de canon en in Gods openbaring. De boeken zijn weliswaar in verschillende tijden en plaatsen ontstaan, maar door middel van het gebruik van concordantie willen sommigen benadrukken dat de bijbel van kافت tot kافت Gods woord is.'

'De NBV is in zulk gewoon Nederlands geschreven. Kan het niet wat mooier?' Beentjes: 'Een boek als Handelingen is een voortkabbelen verhaal, zonder veel magie. In het Nederlands is het taalgebruik in zo'n geval gelijkwaardig.'

Natuurlijk kwam ook de vertaling van de Godsnaam ter sprake. De Vries: 'We weten niet wat de Hebreeuwse Godsnaam betekent. Vertalen met "Heer" is dus even goed een speculatie als vertalen met "Eeuwige" enzovoort. De pas later toegevoegde lezing leidt traditioneel tot "Heer", maar moeten wij een dergelijke late optie, die men tóen geschikt achtte, zomaar overnemen?' Beentjes en De Jong geven aan dat "Heer" – als daarvoor gekozen zou worden – een verlegenheidsoplossing zou zijn, maar wel een die dicht bij de brontekst staat en oude getuigen heeft.

Drs. R.A. Scholma, projectmanager van de NBV, stelde nog eens bij het afsluiten van het symposium: kritiek blijft welkom! Reacties kan men sturen naar het projectsecretariaat van de NBV in Haarlem, of naar het e-mailadres: NBV@Bijbelgenootschap.

Mw. M.C. Berends was tot voor kort werkzaam bij het Nederlands Bijbelgenootschap en is freelance journalist.

Kort Nieuws

Grote belangstelling voor brochure 11

De belangstelling voor de NBV-informatiebrochure nummer 11 is zeer groot. Binnenkort wordt een tweede druk van deze gratis uitgave verzorgd. Het gaat om deel 11 uit de reeks brochures over de Nieuwe Bijbelvertaling, met de titel *Tegen het licht gehouden. Reacties en voortgaande discussie na de verschijning van de deeluittagen*. In de brochure staat onder meer een overzicht van de manier waarop reacties worden verwerkt. Aan de hand van een passage uit Marcus 1 wordt geïllustreerd hoe er vertaald wordt en wat de verschillen zijn met de NBG-vertaling 1951, de Willibrordvertaling en de Groot Nieuws Bijbel. Nog voor de verschijning in december lagen bij het Nederlands Bijbelgenootschap al tweeduizend aanvragen voor 'Brochure 11' te wachten. Later kwamen daar nog zo'n drieduizend verzoekjes bij.

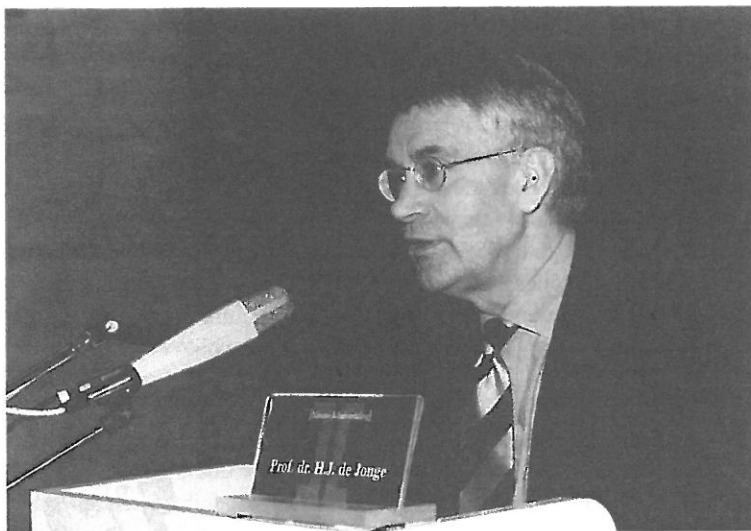
Chagallbijbel

Eind april presenteert het Nederlands Bijbelgenootschap de *Bijbel met werken van Marc Chagall*. Het gaat om een luxe uitgevoerde bijbel, met 72 afbeeldingen van werken van Chagall (1887-1985). De uitgave is een Duits concept en de toelichtingen bij de afbeeldingen zijn uit het Duits vertaald. Voor de bijbeltekst is de NBG-vertaling 1951 gekozen. Het boek kost f 165,00.

Bijgaande afbeelding is ontleend aan de uitgave en is getiteld *Jona*. Het is een tekening met Oost-Indische inkt, uit 1960.

Jona. Tekening met Oost-Indische inkt, van Marc Chagall. 1960.
© Marc Chagall, *Jona*, 2000 c/o Beeldrecht Amstelveen

Prof.dr. H.J. de Jonge tijdens het symposium.
Foto: Sidney Vervuurt

VU-symposium over vertaalkritiek:

Kritiek op de Nieuwe Bijbelvertaling uit theologisch perspectief

Prof.dr. H.J. de Jonge

Van de kritiek die de Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) ontmoet, houdt een groot deel geen rekening met de regels die aan de vertaling ten grondslag zijn gelegd. Zulke kritiek, die afkomstig is uit diverse richtingen, vloeit veelal voort uit vooronderstellingen over wat de Bijbel volgens de betrokken critici is of zou moeten zijn.

De discussie met deze critici is niet gemakkelijk, doordat er tussen hen en de vertalers geen behoorlijke gemeenschappelijke gesprekswaard is. Het is wellicht goed van tijd tot tijd hun bezwaren toch eens aan de orde te stellen, al was het maar om te proberen de voorwaarden voor een dialoog te verbeteren. In het volgende zal ik een aantal voorbeelden van niet-congeniale kritiek aanstippen, een kleine keuze, want ik moet mij beperken.

Allereerst is er de radicale kritiek van mensen die vinden, dat de NBV er geheel niet zou moeten komen. In deze opvatting stemmen toegewijde christenen in de kring rond de Gereformeerde Bijbelstichting broederlijk overeen met sommige joden en verklaarde agnosten. De predikant M.A. van den Berg verklaarde al in 1995, dat de vertaling op voorhand afgewezen kon worden gezien de te oecumenische samenstelling van het vertaalteam.¹ Bezwaren bij de confessie van de vertalers tekende ook L.M.P. Scholten aan.² Zijns inziens kan wie de drieëenheid loochent niet de Bijbel vertalen.³ De Gereformeerde Bijbelstichting ziet in de oecumenische achtergrond van het project voldoende reden om het als geheel af te wijzen.⁴ Maar ook rabbijn R. Evers meent, dat een interconfessionele vertaling er beter niet kan komen.⁵ Wat deze tegenstanders veronachtzamen is mijns inziens het feit, dat Hebreeuws en Grieks net zulke gewone talen zijn als alle andere talen van de wereld. In Hebreeuws en Grieks schreven niet slechts schriftgeleerden voor geestverwanten en ingewijden. Hebreeuws, Aramees en Grieks waren communicatiemiddelen van gewone mensen in alle domeinen van het leven: op de werkplek, op de markt, in de herberg, aan de maaltijd en

in het liefdesbed. Omdat deze talen even gewoon zijn als alle andere talen, kunnen en moeten zij bij wetenschappelijke bestudering ook behandeld worden volgens de inzichten en regels van de algemene taalwetenschap. Zij lenen zich even goed en even moeilijk voor vertalen als andere talen, waarbij de inzichten en regels van de vertaalwetenschap normaal van toepassing zijn.

Het is waar, en ook bekend, dat bij het vertalen door de vertaler tal van keuzen gemaakt moeten worden, bijvoorbeeld over de vraag welk woord in de doeltaal door zijn betekenisveld het best beantwoordt aan een gegeven woord in de brontekst. Het is eveneens waar, dat aan vertaling interpretatie voorafgaat en dat daarbij menige beslissing moet worden genomen. Maar hoe al deze beslissingen het best worden genomen, kan gezien de algemeenheid van het verschijnsel taal goed worden gereguleerd door de vertaalwetenschap, die voor de Bijbel geen andere is dan voor andere boeken. De boeken van de Bijbel mogen een bijzondere positie hebben verworven, toen zij ontstonden werden ze geschreven in taal die gangbaar was in de omgeving van de auteurs. Die taal is dus met gewone methoden te bestuderen, te verklaren en te vertalen. Er is geen speciale vertaalkunde voor de Bijbel, omdat de bijbelse talen geen speciale talen blijken te zijn.

Vakbekwaamheid

De beslissingen van een vertaler hangen daarom niet af van zijn of haar levensovertuiging, maar van zijn of haar vakbekwaamheid. Zou een katholiek niet goed de koran kunnen vertalen of een anglicaan de misjna? Kan een agnostisch latinist niet het werk van de vroegchristelijke auteur Tertullianus vertalen? Dat dit kan is allang proefondervindelijk aangetoond. Trouwens, richtte Paulus zich met zijn Griekse taal in Klein-Azië, Griekenland en Rome niet tot andersdenkenden, zowel Griekstalige joden als Griekstalige niet-joden? En rekende hij er niet op, door deze niet-christenen correct begrepen te worden? En waardoor kón hij hierop rekenen? Doordat hij met recht aannam dat taal communicatie mogelijk maakt over de grenzen tussen levensovertuigingen heen.

Wie de levensovertuiging van vertalers betreft in de beoordeling van de vraag of een vertaling wel deugt, doet dit dus zonder grond. Wie het doet is blijkbaar bevreesd dat de te vertalen geschriften iets anders zouden kunnen blijken te zeggen dan het vertrouwde. Zo'n houding getuigt feitelijk van desinteresse in wat die geschriften werkelijk zeggen: men vindt hun informatie minder belangrijk dan de eigen reeds gekoesterde overtuiging. Men *wil* eigenlijk niet weten wat de Bijbel zegt: men weet het al, en daarom wil men geen nieuwe vertaling. Het beletsel ligt dus, behalve in een ongegronde opvatting omtrent de bijzondere aard van de bijbelse talen, in vooringenomenheid.

Nauw verwant aan deze conservatieve houding van sommige protestanten en joden tegenover de nieuwe vertaling, is die van de agnost B. Barnard, op wiens tirade *NRC Handelsblad* ons vergastte met Kerst 1998.⁶ In zijn onbeheerste uitval, ver beneden het niveau van enige wellevendheid, belijdt deze scribent zijn hang naar barok, naar het onnatuurlijke en brutale. Hij blijkt vooral te haken naar volkomen achterhaald idioom en slecht Nederlands. Hij vertoont wat hij zelf noemt 'die koppige, ietwat ziekelijke gehechtheid aan de onveranderbaarheid van een overgeleverde tekst' die hij (het zijn *zijn* woorden) bij joden meent waar te nemen. Hij lijdt aan wat hij noemt, ik citeer, een 'ongezonde joodse binding met het verleden'. Vanwaar deze blinde haat tegen een begrijpelijke, leesbare Bijbel?

D. Zwart heeft in *Liter* treffend opgemerkt, dat Barnards afwijzing van een in normaal Nederlands gestelde Bijbel is ingegeven door de behoefte om de *inhoud* van de Bijbel toch vooral op grote afstand te houden.⁷ De Bijbel moet absurd blijven: anders komt zijn inhoud hem te na en moet hij daarover gaan nadenken. Dat moet tegen elke prijs voorkomen worden. Liefst dus een moeilijk leesbare, vreemde Bijbel.

Ik geloof stellig dat Zwart gelijk heeft, maar er is ook nog iets anders in het spel. De Bijbel is een boek van gelovigen. Onze zo verlichte, agnostische medemens hebben zich boven de gelovigen en hun boek verheven, want ze vinden die maar achterhaald. Nu moeten die gelovigen en hun boek vooral niet veranderen, want dan kunnen onze agnostische vrienden er niet zeker van zijn dat wij en ons boek nog wel achterhaald zijn. Verandering is bedreigend voor Barnard en de zijnen, want de wereld wordt er onoverzichtelijk door. Christenen moeten dus vooral verouderde vertalingen gebruiken: dat dient de gemoedsrust en de gemakzucht van de ongelovigen. De afwijzing van nieuwe bijbelvertalingen bij B. Barnard, M. 't Hart en R. Kousbroek wortelt in hun behoefte aan zekerheid, de zekerheid namelijk dat gelovigen en geloof fout zijn en toch vooral niet minder fout dan zij zich eenmaal hebben voorgenomen te denken. Bovendien, als gelovigen hun geloof of hun Bijbel op de hoogte van de tijd brengen, dan moeten onze verlichte agnosten zich daarover opnieuw een mening vormen. Dat is hun gewoon te lastig. Christenen moeten dus bij de Statenvertaling blijven. Dat is een overzichtelijke en geruststellende toestand. Van Barnards kritiek op de NBV is weinig serieus te nemen. Ze is louter ideologie.

Een andere categorie critici vormen zij die wel accepteren dat er een nieuwe vertaling komt, maar wensen dat daarin de taalkenmerken van de brontaal doorklinken. Eén zo'n criticus vindt dat de brontaal haar syntaxis aan de doeltaal mag meegeven,⁸ en dat het zogenaamd 'vreemde' van de brontekst in de vertaling overgedragen mag worden: 'Niet bang zijn dus voor het "vreemde" van de te vertalen tekst.' De vraag of dit 'vreemde' nu

wel eigen is aan de brontaal (dus geheel gewoon is) dan wel aan de brontekst, laat deze criticus onaangeroerd. Zijn standpunt is intussen nauw verwant aan dat van de hoofdredacteur van *Het gekrookte riet*, Tj. de Jong, die vindt dat er 'verborgenheden' zijn die, uit trouw aan de brontekst, bewaard moeten worden in de vertaling en niet voor buitenkerkelijken verstaanbaar gemaakt behoeven te worden.⁹ Evenzo wil J. Doelman 'de vreemdheid van de brontaal' blijven horen, bijvoorbeeld 'het woord geschiedde'.¹⁰ Dat zouden we dus juist niet doen, was de afspraak, want wat Doelman vreemd vindt, is dat in het Hebreeuws niet.

Het misverstand achter dit type kritiek is nog steeds, dat de bijbelse talen bijzondere talen zouden zijn. Dat zijn ze echter niet. Daarom stellen de makers van de NBV terecht, dat alleen *tekst*kenmerken, geen *taal*kenmerken in de vertaling kenbaar gemaakt moeten worden.

Gelukkig is deze regel ook in de kring van hen die in het blad *Interpretatie* schrijven bekend geworden. Met het interessante gevolg, dat zij hun geliefde *taal*kenmerken van voorheen nu proberen voor te stellen als *tekst*kenmerken. Zo betoogt een van hen dat doden 'met het zwaard' in Judit 1:12 tekstkenmerk is, zodat 'zwaard' in de vertaling van dit vers moet verschijnen.¹¹ Het argument is (kort gezegd) dat Holofernes door zijn eigen zwaard aan zijn einde komt (13:6; 16:9). De redenering is onhoudbaar, onder andere omdat voor het zwaard van Holofernes een ander woord gebruikt wordt dan het algemene *romfaia* van 1:12. Maar laten we dankbaar zijn, dat het verschil tussen taal- en tekstkenmerken nu wordt erkend en benut. Al moet tegelijk worden vastgesteld dat daarmee de oude verering van losse woorden, idioom en syntaxis, voortvloeiend uit de toekenning van een aparte status aan de bijbelse talen, blijkbaar nog niet geheel verdwenen is.

Dogmatiek

Een speciale categorie critici vormen voorts zij die, expliciet of impliciet, hun *dogmatiek* willen terugvinden in de vertaling. Mw. A. van Veen-Vrolijk meent dat in Handelingen 3:14 de vertaling 'Gods heilige, schuldeloze volgeling', een aanduiding van Jezus, onjuist is omdat Jezus niet Gods volgeling was, maar (ik citeer) 'God Zelf, geopenbaard in Zijn Zoon'.¹² Lucas zou er vreemd van opkijken. Hier wordt een dogmatiek die vreemd is aan Handelingen als norm gehanteerd voor de beoordeling van de vertaling, wat in de vertaalkunde doorgaans niet als toegestane procedure geldt. Omdat 'beking' volgens mw. Van Veen een belangrijk bijbels begrip is, mag *metanoia* in Handelingen 19:4 niet vertaald worden met 'een nieuw leven beginnen'. B. van Oeveren meent, dat in Handelingen 6:7 *hupêkouon têi pistei* niet mag worden vertaald met 'zij aanvaardden het geloof' omdat dat zou suggereren dat het geloof van de mens uitging, niet

van God.¹³ Maar nu schrijft Lucas inderdaad argeloos, zich niet bewust van zestiende- en zeventiende-eeuwse dogmatische twisten, dat de overgang tot het geloof een stap was van de betrokken mensen, met die mensen als handelend subject: 'zij gaven zich over aan het geloof'. Moet de vertaling hier zwichten voor een, cultureel bepaalde, voorkeur in de dogmatiek?

Even dogmatisch was overigens de kritiek van de predikant die in het blad *Interpretatie* viel over de vertaling van Handelingen 1:3.¹⁴ Volgens hem mag hier niet vertaald worden dat Jezus heeft 'bewezen dat hij weer leefde', want, zo zegt hij, 'het geheim van de opstanding' wordt zo voorgesteld als iets dat bewezen wordt. De heer drs. J.J. Burger, vrijgemaakt gereformeerd predikant te Axel, heeft er terecht op gewezen, dat het hier genoemde bezwaar tegen de vertaling 'bewees', geïnspireerd is door typisch moderne gevoeligheid tegenover de concreet-stoffelijke voorstelling van Jezus' opstanding in Lucas.¹⁵ Inderdaad, volgens Lucas gaf Jezus er onweersprekelijke, overtuigende 'aanwijzingen' of bewijzen (*tekêmêria*) van dat hij leefde.¹⁶ Men dingt op Lucas' mededeling af, als men bestrijdt dat volgens hem Jezus bewees dat hij leefde. Verschijningen, zoals vermeld in hetzelfde vers, waren traditioneel inderdaad het bewijs van iemands opstanding, al in 1 Korintiërs 15:5-8, en ook buiten de christelijke literatuur.¹⁷ Een modern denkend theoloog, die graag over 'het geheim' van de opstanding spreekt, of van Jezus' 'levende tegenwoordigheid',¹⁸ mag daar problemen mee hebben; die problemen hebben geen grond in Lucas' tekst, maar alleen in moderne theologie. Voor Lucas was Jezus' opstanding helemaal geen 'geheim'. De kritiek komt voort uit theologisch vooroordeel.

Waarschuwingen klinken af en toe ook in de kolommen van *Eredienstvaardig*. Hier wordt de wens geuit dat de nieuwe vertaling zal beantwoorden aan de eisen die liturgisch gebruik eraan stelt. Tot op zekere hoogte is deze wens gerechtvaardigd. De NBV moet volgens de makers ook kerkbijbel worden en bijgevolg goed voor te lezen zijn. Akkoord. Maar veel verder dan dat kan de vertaling aan liturgologische verlangens toch niet tegemoetkomen. Vertaald worden nu eenmaal oude boeken, die niet geschreven zijn voor gebruik in de gecultiveerde en gestileerde kerkdienst van de eenentwintigste eeuw. Enkele van die bijbelboeken, bijvoorbeeld Openbaring, zijn weliswaar geschreven voor voorlezing in christelijke gemeenten. Maar in de tijd waarin ze geschreven werden was het wekelijks samenzijn van de gemeente, na de gezamenlijke zondagse avondmaaltijd, nog een tamelijk ongeordende, weinig gestileerde bedoening. In 1 Korintiërs 11, 12 en 14 roept Paulus op tot meer orde in dat samenzijn, waarin eventuele schriftlezingen plaats hadden. Historisch gezien is nu juist dat wat rommelige bijeenzijn de liturgische context van de voorlezing. Op die

liturgische context mag de nieuwe vertaling afgestemd worden. Maar liturgische verlangens van de eenentwintigste eeuw, bijvoorbeeld op het punt van mogelijkheid tot toonzetting en van typografie, zijn bij die oude boeken van de Bijbel anachronistisch en niet echt op hun plaats.

De Godsnaam

Ten slotte meen ik iets te moeten zeggen over de vertaling van de Godsnaam in het oudste deel van de Bijbel. Ik zeg maar vooraf, dat de echt ideale oplossing mijns inziens niet bestaat en dat ik slechts tot een oplossing kom door het afstrepen van andere mogelijkheden. Uitgangspunt zal moeten zijn, dat de Hebreeuwse Godsnaam een eigennaam is. Wat die naam betekent weten we niet, maar dat doet er niet toe. Eigennamen worden doorgaans sowieso niet vertaald, dus hoeft in de vertaling de betekenis van de naam niet te worden weergegeven. In dit geval echter (en dat is het *echte* probleem) kunnen we de naam niet in de Nederlandse vertaling opnemen. Wordt hij namelijk voluit geschreven, dan wordt hij onvermijdelijk ook uitgesproken. Dit druist in tegen het verbod daarop in een deel van de joodse traditie. Wordt hij als tetragrammaton, JHWH, geschreven, dan lokt dit eveneens het uitspreken uit, en waarschijnlijk zelfs een foutieve uitspraak. Bovenal is tegen JHWH in te brengen, dat het Nederlands een spellingswijze die alleen in medeklinkers voorziet, en klinkers weglaat, geheel niet kent. Men kan in een vertaling geen woorden opnemen die zich radicaal onttrekken aan het spellingsysteem van de doeltaal. De begeleidingscommissie heeft voorlopig de voorkeur gegeven aan de weergave 'de Heer'. Dit komt erop neer, dat de eigennaam van Israëls God wordt vervangen door een titel, en wel door een eerbiedige eretitel. De argumenten van de commissie zijn misschien niet helemaal dwingend,¹⁹ maar zij vormen tezamen toch een redelijke rechtvaardiging voor de voorlopig gekozen oplossing. Vooral het argument dat alle alternatieven op nog grotere bezwaren stuiten is juist. Hieronder zal ik een argument toevoegen.

Er circuleert momenteel een lijst met 103 alternatieven voor de Godsnaam 'Heer'. Hiervan kunnen we op voorhand als onmogelijk uitsluiten het voorstel JHWH, om eerder genoemde redenen. Op de lijst staat voorts He(e)re, maar dát zal niet de keuze zijn van diegenen die zich tegen 'Heer' verzetten. Het woord is ook echt te ouderwets, zeker in de Nieuwe Bijbelvertaling die moet voldoen aan de eisen van in brede kringen gangbaar, modern Nederlands. De enige verder nog in aanmerking komende alternatieven op de lijst zijn 'Eeuwige', 'Aanwezige' en 'Levende'. Een bezwaar tegen deze drie voorstellen is, dat ze voortkomen uit speculaties over de etymologie en betekenis van de Hebreeuwse Godsnaam. Maar in feite is de betekenis van die naam geheel onbekend. En verder zegt

etymologie totaal niets over betekenis, al helemaal niet van eigennamen. Die voorstellen zijn dus slagen in de lucht.

Maar wat is er nu eigenlijk tegen 'Heer', dat teruggaat op de Septuagint en de Hebreeuwse weergave van de Godsnaam met Adonai? Er klinken voornamelijk vier argumenten. Ik vind ze alle vier zwak. Laten we ze langslopen.

1. Het gebruik van 'Heer' maakt God 'mannelijker dan nodig'. Ik bestrijd dit. Welke connotaties de titel 'Heer' krijgt, is afhankelijk van de context waarin deze titel gebruikt wordt: de directe context van perikoop en hoofdstuk, maar ook van het boek als geheel. De naam van Israëls God nu komt zo vaak in de Schriften voor, dat het uit die boeken zelf volkomen duidelijk is, hoe mannelijk dan wel hoe vrouwelijk die God is. Daar verandert het woord 'Heer' niets aan. Als men in plaats van 'Heer' de 'Eeuwige' zet, blijft die God precies even mannelijk: daar zorgt de inhoud van de boeken zelf wel voor, en de tekening die daar van God gegeven wordt. Ik kan het niet helpen dat ik dit eerste bezwaar enigszins gezocht en weinig gegrond vind.

Hiërarchie

2. Het tweede argument is dat de term 'Heer' de notie van hiërarchie in het spel brengt. Ook hiervan zou ik zeggen: niet meer dan al her en der in de verhalen zelf, in de liederen en profetieën zelf, het geval is. Voorts is die allergie voor hiërarchie bij een oud boek als de Bijbel anachronistisch. Ze komt voort uit moderne maatschappijkritiek. Binnen de Schriften is het verstaan van God als hoog en machtig, als koning en gebieder, heel normaal. David zegt in 1 Kronieken: 'Van U, o Heer, is de grootheid en de kracht, de heerlijkheid, de roem en de majesteit, ja, alles wat in de hemel en op de aarde is; van U is de heerschappij, o Heer, en Gij zijt als hoofd boven alles verheven. Want rijkdom en eer komen van U, en Gij heerst over alles; in uw hand is sterkte en kracht, en Gij hebt het in uw macht een ieder groot en sterk te maken.' Aldus David in 1 Kronieken 29:11-12. Aan dit godsbeeld verander je echt niets door 'Heer' te vervangen door 'Eeuwige'.

Het is ook onjuist om 'Heer' af te wijzen als zou dat woord de relatie tussen God en mens typeren als die tussen onderdrukker en onderdrukte. Wie Adonai, of Kurios, of Heer, als aanduiding van God leest in de Schriften, begrijpt uit de context gemakkelijk dat deze termen niet de knechting van onderdrukten uitdrukken, maar de hulde, de lof en de eerbied van mensen die graag hun vertrouwen op God stelden. Het bezwaar tegen het hiërarchieke van de titel 'Heer' getuigt van onwelwillendheid in de exegese. Het wordt door veel vrouwen, merk ik, dan ook niet gedeeld.

3. Een derde argument tegen 'Heer' komt van mw. R. Bons-Storm.²⁰ Volgens haar kan die term niet meer in de vertaling gebezigd worden,

omdat 'veel vrouwen zich gekwetst zullen voelen, door alles wat die naam oproept.' Nemen de gedachten van mw. Bons hier toch niet een wat al te snelle en hoge vlucht? Ik kan me voorstellen dat sommige vrouwen zich gekwetst voelen door wangedrag van mannen. Maar zouden we dat wangedrag maar niet liever verwijten aan die mannen, dan aan het gebruik van de eretitel 'Heer' voor God in een bijbelvertaling? Ik althans kan niet volgen hoe de achterstelling of mishandeling van vrouwen precies voortvloeit uit de vertaling van Gods naam in een deel van de Schriften. Maar, zo verklaarde mw. Bons, de term 'Heer' roept associaties op met een blanke man. Maar waar in de Schrift vinden we dit typisch twintigste-eeuwse beeld van God als de blanke man die vrouwen en minderheden onderdrukt? Getuigt het niet van onzorgvuldig bijbellezen en van onwelwillendheid indien iemand in de Bijbel Gods eretitel 'Heer' verbindt met vrouwenonvriendelijkheid en discriminatie van minderheden? Zeker, mw. Bons heeft gelijk als ze meldt dat God geen man is. Maar de hele Schrift door wordt hij toch zo zeer als mannelijk wezen voorgesteld, dat daaraan werkelijk niets verandert als de term 'Heer' vervangen wordt. Zij overdrijft de bijdrage die het woord 'Heer' aan de mannelijkheid van God levert. Men kan het met die mannelijkheid oneens zijn. De strijd voor emancipatie van vrouwen en minderheden moet gevoerd worden. Maar men kan niet in een serieuze vertaling van de Bijbel het antieke beeld van God gaan bijstellen. Bezwaren tegen dat godsbeeld moeten in de hermeneutiek opgelost worden, desnoods in dogmatische *Sachkritik*, niet in de vertaling. Tegenstanders van de vertaling met 'Heer' riepen in februari 1999 op: 'Luister naar vrouwen voor wie door ervaringen als incest "Heer" vervreemdend en destructief werkt.'²¹ Met oprecht respect voor deze vrouwen – wordt ook hier niet geprobeerd een probleem dat in de hermeneutiek en het pastoraat *na* het vertaalwerk opgelost moet worden, *binnen en met* de vertaling op te lossen? Is het nog redelijk verband te leggen tussen de ervaring van incestslachtoffers en de vertaling van Gods naam in de Bijbel? Zo'n vraag zou ik ook willen stellen wanneer de titel 'Heer' als 'feodaal' bestempeld en van de hand gewezen wordt.²² Niemand die de lovende titel 'Heer' leest in de Schriften van Israël en de vroegste kerk kan redelijkerwijs op het idee komen dat we hier met verhoudingen uit het middeleeuwse leenstelsel van doen hebben. Wie dat wel doet gedraagt zich minder welwillend dan in normale communicatie en hermeneutiek gebruikelijk is.

4. Het kan overigens ook niet tegen de term 'Heer' als argument gelden, zoals vaak gezegd, dat het geen eigennaam, maar een soortnaam is. Op dat punt zijn termen als de Aanwezige, de Eeuwige, en de Levende geheel geen verbetering.

Tot zover de argumenten tegen de weergave van de Godsnaam door 'de Heer'. Ik vind ze niet opwegen tegen de pragmatische constatering, dat de Nieuwe Bijbelvertaling, om breed geaccepteerd te worden, onder joden en christenen, en onder diverse groepen joden en christenen, in de weergave van de Godsnaam niet te ver zal kunnen afwijken van de bestaande vertalingen. Ik geef toe dat het wat mij betreft exceptioneel en onbevredigend is, dat een pragmatische overweging de doorslag moet geven. Maar we moeten niet vergeten dat we bij de Godsnaam met een uitzonderlijk geval te maken hebben, doordat we de Hebreeuwse Godsnaam niet onvertaald mogen overnemen. Mocht dat wel, dan zou dat de beste oplossing zijn, ondanks de discrepantie die dan ontstaat met *Kurios* in de deuterocanonieke boeken en het Nieuwe Testament.

Conclusie

Van kritiek die ingegeven wordt door tekst-externe theologie en ideologie, zouden nog veel andere voorbeelden te geven zijn.²³ Bij de genoemde moet ik het laten. Ik wil uiteraard niet betogen dat die theologie en ideologie geen ruimte mogen claimen. Wat ik betoog is dat ze hun doel moeten nastreven, niet door de vertaling van de Bijbel naar hun hand te zetten, maar door hermeneutisch voort te bouwen op de inhoud van de Bijbel, zo nodig in kritisch gesprek daarmee, maar onverlet de volgens de gangbare regels tot stand gebrachte vertaling.

Prof.dr. H.J. de Jonge is hoogleraar Nieuwe Testament en vroegchristelijke letterkunde aan de Universiteit Leiden.

Noten

1. M.A. van den Berg in een recensie van G.W. Lorein (red.), *Naar een nieuwe Bijbelvertaling?* (Leiden 1994). Van den Berg wordt geciteerd door E. van Vlastuin in *Koers*, 13 oktober 1995.
2. L.M.P. Scholten, 'De Nieuwe Bijbel Vertaling (NBV), is er noodzaak?', *Standvastig*, september 1996.
3. 'Zij loochenen de Drie-eenheid. Hoe kunnen zij dan Zijn Woord vertalen?', aldus L.M.P. Scholten in *Standvastig*, september 1996.
4. Dat is de strekking van de brochure van de Gereformeerde Bijbelstichting *Staat en ziet toe*, geschreven door Tj. De Jong, A. Vlietstra en L.M.P. Scholten, verschenen in

december 1998. Daarin maakt vooral Vlietstra bezwaar tegen de oecumenische achtergrond van de NBV.

5. R. Evers geciteerd door R. van Warven, 'Vertalen is communicatie', *Vrijzicht*, oktober 1995.
6. B. Barnard, 'Iemand sta God bij', *NRC Handelsblad*, 24 december 1998.
7. D. Zwart, 'Benno Barnard en de Statenvertaling', *Liter* 6 (1999).
8. R. Zuurmond, 'De vertaler als theoloog en hermeneut', *Interpretatie*, maart 1999. Zuurmond vindt dat de vertaler 'geen angst' moet hebben 'voor af en toe (...) een wat afwijkende syntaxis.'
9. Geciteerd in een artikel van 'onze nieuwsdienst' getiteld 'De bijbel is niet zonder inspanning te consumeren', *Haagsche Courant*, 10 november 1998.
10. "'Ik ben verschrikkelijk kwaad, en terecht'", *Interpretatie*, januari 1999.
11. D. Monshouwer, 'Een taalkundig zwaard', *Interpretatie*, maart 1999.
12. A. van Veen-Vrolijk, 'De nieuwe Bijbelvertaling. Eerste indrukken van een eerste kennismaking', *Profetisch perspectief*, december 1998.
13. B. van Oeveren, 'Kroniek II', *Credo*, 2 (1999).
14. D. Monshouwer, 'De opstanding bewezen', *Interpretatie*, januari 1996.
15. J.J. Burger, 'De Bijbelvertaling 2002 - een collage', *Nader bekeken*, februari 1996.
16. Het bijwoord 'weer' is in *Werk in uitvoering* terecht weggelaten.
17. Zie hierover F.O. van Gennep en anderen, *Waarlijk opgestaan! Een discussie over de opstanding van Jezus Christus*, Baarn 1994², p. 41-43.
18. K. Deurloo, *Centraal Weekblad*, 30 oktober 1998. Maar het moet erkend, dat Deurloo hier enkele behartenswaardige observaties biedt, bijvoorbeeld over de 'sabbatsreis' in Handelingen 1:12.
19. *Werk in uitvoering*, Haarlem/'s-Hertogenbosch 1998, p. 243.

20. In een voordracht eind januari 1999 gehouden te Driebergen, volgens verslagen in *De Volkskrant* en *Trouw* van 1 februari 1999.

21. P. van der Ven, 'Velen voor "JHWH"', *Trouw*, 22 februari 1999.
22. Zie het verslag genoemd in de voorgaande noot.
23. Bij het samenstellen van deze voordracht heb ik profijt gehad van de door het NBG verspreide persoverzichten over de NBV. Ik dank dhr. Matthijs J. de Jong, Leiden, voor zijn hulp.

Vertaalkritiek en de Nieuwe Bijbelvertaling

Prof. dr. Ton Naaijens

De Nieuwe Bijbelvertaling ligt van meet af aan onder vuur, iets dat ik zelf als een compliment zou willen beschouwen. Als je de reacties leest wordt er kritiek geleverd op de gevolgde procedure, op de methode en op de specifieke criteria. In dit artikel een inventarisatie van verschillende algemene patronen van vertaalkritische argumentatie.

We staan aan het eind van de twintigste eeuw; de tijd dat bijbelteksten functioneerden in hun oorspronkelijke context ligt ver achter ons. Deze formulering alleen al impliceert een verandering in de communicatieve functie van bijbelteksten, welk soort vertaling je ook nastreeft. Zelfs een strikt brontekstgerichte, vervreemdende vertaling, een die de oorsprong opzoekt, functioneert nu anders. Het magische moment wordt opgeroepen in een niet-magische tijd. De temporele en culturele kloof die moet worden overbrugd, hoezeer het goddelijk woord levend is gehouden in de diverse gemeenschappen, is enorm. Ik zou dit niet willen reserveren voor de sleutel-momenten in de Bijbel, voor moeilijk te duiden kwesties, wonderen, hapaxen of tekstlacunes. Die momenten worden uit de culturele herinnering opgeroepen, de overlevering heeft ze vastgehouden, maar er ligt het stof van eeuwen op. Dat stof bedekt ook de zogenaamd heldere passages en de vermeend duidelijke uitspraken. We lezen een tekst, we menen de woorden ervan te begrijpen, althans de formulering lijkt ons geen problemen op te leveren, maar welke gedachten, gebruiken of bedoelingen er in culturele zin achter schuilgaan ontgaat ons. Door vertaling wordt de suggestie van begrip gewekt, maar dit is uiteraard ook te zien als een positieve eigenschap van vertaling: begrip in stand houden. In die zin komt de Bijbel pas tot zijn recht in vertaling en is het alleen door vertaling nog mogelijk de Bijbel te lezen.

Algemene vertaalkritische patronen

Vertaling impliceert interpretatie, interpretatie impliceert kritiek. In het algemeen is er bij het schrijven van vertaalkritieken een aantal mechanismen

te herkennen. Voor de goede orde: ik wil hiermee niet op alle reacties op de Nieuwe Bijbelvertaling meteen het forse stempel 'vertaalkritiek' drukken, maar het gaat me allereerst erom verschillende algemene patronen van vertaalkritische argumentatie aan te wijzen. Die kunnen weer wel achter de geringste vertaalkritische signalen verborgen zitten, in een verzuchting van een taalkundige of in de gefronste wenkbrauwen van een kerkganger.

De belangrijkste neiging is die, een verschuiving ten opzichte van de brontekst te diskwalificeren omdat zij niet tot de brontekst te herleiden zou zijn. Het argument komt het vaakst naar voren in een formulering als 'dat staat er niet'. Bij veel vertaalde teksten, in het bijzonder cultureel belangrijke teksten, is na eeuwenlange exegese gebleken dat wat er staat voor velerlei uitleg vatbaar is; dat wat er staat, niet steeds op een eenduidige bron teruggaat, maar op overlevering en beeldvorming; en dat wat er staat de uitkomst is van een weliswaar secuur, weliswaar integer en verantwoord, maar nog altijd en immer interpretatief proces.

De tweede neiging die veel valt waar te nemen, is die om uit de besproken tekst een bepaald woord of een kleine zinsnede te lichten en die vervolgens op te blazen. Het geselecteerde segment wordt gevuld met waarnemingen en uitleg die vervolgens algemene geldigheidswaarde krijgen toegedicht. Het vertaalde segment waarmee de koppeling plaatsvindt, tekent zich tegenover de grootheid van het brontekstsegment vervolgens per definitie mager en minuscuul af. Dit is bij uitstek opvallend als een bijzonder klein detail opgeblazen wordt tot bom onder de gehele tekst.

Het derde vertaalkritische mechanisme heeft te maken met die segmentering. Het maakt een groot verschil of vertaalkritiek wordt geleverd op afzonderlijke woorden, op afzonderlijke zinnen, op een bijbelboek of op de Bijbel in zijn geheel. Afkeuring voor het gehele project (in een zin als 'ik beschouw de Nieuwe Bijbelvertaling als mislukt') is in dit opzicht wellicht volstrekt onvergelijkbaar met afwijzing van de vertaling op grond van één enkel woord ('het moet een ricinusplant zijn, anders deugt het niet'). Kritiek moet controleerbaar zijn, de reikwijdte ervan is een punt van aandacht. Afzonderlijke woorden bekritisieren is zinvol als ze effecten hebben op het geheel van de tekst; de gehele vertaling afkeuren is verdedigbaar als de kritiek systematisch en analytisch is onderbouwd.

Een vierde mechanisme is te vinden in het ontbreken van een koppeling tussen vertaalverschuivingen en de gekozen vertaalmethode. Soms worden zogenaamde 'fouten' gesignaleerd die bij nader inzien louter en alleen het gevolg zijn van de gehanteerde methode. Je kunt een vertaling mijns inziens niet afwijzen omdat je het niet eens bent met de gekozen aanpak. Dit principe geldt voor literaire vertalingen, maar ook voor bijbelvertalingen: ook hier gaat het om meermaals vertaalde teksten, die steeds gekenmerkt

worden door veranderde methodische uitgangspunten.

Een vijfde vertaalkritisch patroon is hiermee verwant. Je ziet het vaak bij meningsverschillen over vertalingen, bij teksten bijvoorbeeld die op hetzelfde moment in twee concurrerende vertalingen op de markt komen, of bij discussies tussen vertalers wier invalshoek hemelsbreed verschilt. Ik doel op de vermenging van vertaalopvattingen: de criticus legt zijn vertaalopvatting aan de vertaler op, terwijl deze zijn keuze heeft verantwoord op grond van een andere vertaalopvatting.

Een laatste mechanisme is het buitensluiten of ontkennen van de functie die de vertaling in een bepaalde cultuur of in een bepaalde tijd of in een bepaalde institutie moet vervullen. Verschuivingen komen voort uit de functie die de vertaling is toebedacht. Als die functie expliciet verwoord is in de gekozen methode, kan het niet zo zijn dat verschuivingen als fouten worden aangemerkt omdat een tekst zich in zijn onaanraakbaarheid aan de gekozen functie onttrekt.

Heel wat vertaalkritieken zijn gebaseerd op impressies en niet op wat in vakjargon een vertaalbeschrijving genoemd wordt. Centrale vraag bij een beschrijving is niet een oordeel geven over aangetroffen verschuivingen, maar proberen de bron van die verschuivingen te verklaren teneinde er inzicht in te verkrijgen. Pas een antwoord op de vraag hoe een bepaalde vertaling, gemaakt volgens een bepaalde methode, verklaard kan worden, maakt het mogelijk gekozen oplossingen te vergelijken met mogelijke andere oplossingen. Op dat - wat mij betreft uitgestelde, want postdescriptieve - moment is een vertaalkritisch oordeel legitiem.

Algemene vertaalkritiek en bijbelvertaalkritiek

De complicatie bij het bijbelvertalen is dat mogelijke andere oplossingen voor een deel niet bedacht hoeven te worden door de vertaalcriticus, maar klaar liggen in eerdere vertalingen. Het is daarbij in zo'n geval fair en redelijk ook die eerdere vertalingen volgens eenzelfde stramien te beschrijven en vervolgens langs dezelfde meetlat te leggen. Eerdere vertalingen zijn vaak niet uit het geheugen verdwenen, ze zijn makkelijk op te zoeken en lijken bij voorbaat beter: omdat ze er al zijn en omdat ze al functioneren. Die vertalingen kun je in feite allemaal paraat hebben. En als je erover beschikt, zijn ze op dat *moment suprême* van inlijving al tot norm verheven. Het is funest voor een vertaling, zeker voor een vertaling in wording, als de norm waaraan zij moet voldoen, bij voorbaat ligt te schitteren in een andere vertaling.

Vertaalkritiek sec en bijbelvertaalkritiek lijken van hetzelfde laken een pak, het een is algemener, het andere een speciaal geval. Maar er is een

aantal redenen waarom er wel degelijk sprake is van een principiële verschil. De Bijbel is allereerst al ontelbare malen vertaald. Nieuwe vertalingen zullen zich de norm opleggen het anders te doen. Er is het geval van de Oostenrijkse dichter en criticus Karl Kraus, die een vertaling maakte van de sonnetten van Shakespeare en zich verplichtte geen enkel woord te gebruiken dat zijn voorgangers hadden gebezigd. Dat is een extreem geval, maar het geeft aan dat er bij een vertaling van een al eerder vertaalde tekst per definitie sprake is van competitie. Hoe meer vertaling, hoe meer competitie. De behoefte het anders te doen kan ook bevredigd worden door een specifieke (communicatieve) functie aan de vertaling toe te kennen of door een andere vertaalmethode te hanteren. Een nieuwe vertaling wordt dus afgerekend op het nieuwe van de verkondigde strategie, de nieuw verwoorde functie en de nieuw gehanteerde methode. Traditionele, 'normalere' vertalingen zullen voorspelbaar minder scherp bejegend worden.

Er is ten tweede niet zoiets als dé Bijbel. We hebben hier te maken met een boek dat bestaat uit verschillende teksten, nagenoeg allemaal van een ander type, geschreven door verschillende auteurs, op verschillende plaatsen en in verschillende tijden en talen. Vastleggingen qua methode, functie en strategie hebben dus per definitie ook een niet-algemeen geldige kant. Bijbelvertaalkritiek zal zich dus in feite alleen uitspraken kunnen veroorloven die gelden voor individuele boeken, in plaats van dat rechtvaardigerwijs een algemeen oordeel voor het geheel geveld kan worden. In samenhang hiermee is ook de andere status van bijbelteksten ten opzichte van andersoortige teksten van belang. 'Zogenaamde 'sensitive texts' (de term is van Karl Simms¹) liggen gevoelig voor hun lezers; tegelijk zijn ze gevoelig in de zin dat ze bedoeld zijn om te beïnvloeden, aan te zetten tot geloof. Ten overvloede voeg ik hieraan toe dat dé Bijbel ook niet bestaat omdat de verschillende geloofsgemeenschappen er een andere versie op nahouden.

In samenhang met bovenstaand punt valt ten derde eigenlijk te constateren dat er in de strengste zin van het woord bij een bijbelvertaling geen sprake is van een vertaling: aan de voorwaarde dat er voor vertaling sprake moet zijn van een brontekst wordt niet steeds voldaan. Wel is er sprake van vertalingen van vermeende, virtuele of overgeleverde oerteksten. Maar vertalingen van in vele variaties overgeleverde teksten, vertalingen van vertalingen soms, zullen steeds bevuild zijn door de resten die in dat filterende vertaalproces overblijven. Dat hoeft op zich niet problematisch te zijn, maar een bijbelvertaalkritiek zal zich dan ook moeten richten op het beschrijven van die resten en het wegruimen van die resten en minder op het constateren van afwijkingen ten opzichte van een niet volledig vastgelegd origineel.²

In het tijdschrift *Filter* spreekt Henri Bloemen, lid van het Vlaams lezerspanel van de Nieuwe Bijbelvertaling, zich uit over de reacties in de pers op de NBV, daarbij steunend op het genoemde boek van Simms: 'Net als in het geval van de heilige tekst is deze dubbele opvatting van sensitiviteit gekoppeld aan een tweevoudige, voor de vertaling doorslaggevende beginopvatting over de status van de heilige tekst. In het geval van de Bijbel luiden die opvattingen in vraagvorm gesteld: (1) is de heilige tekst het aan de mensen geopenbaarde woord van God of (2) is de heilige tekst de schriftelijke, verhalende, poëtiserende, literariserende enz. neerslag van de ervaring van een volk met God? Een ja of nee van de vertaler op deze vragen zal zijn vertaling radicaal in een bepaalde richting sturen. Een ja op de eerste vraag zadelt hem traditioneel met een slecht geweten op; een vertaling is immers de meest invasieve ingreep in een tekst en zijn microtextuur die denkbaar is, en dat doe je niet zomaar met Gods woord. Positief geformuleerd zal een vertaler zich een zekere schroom en terughoudendheid (ik zou bijna zeggen: "religiositeit") ten opzichte van de tekst opleggen. Traditioneel zal deze tekstopvatting in het regelsetje van de vertaler de volgende richtlijn onderbrengen: vertaal zo woordelijk mogelijk en laat de brontekst zoveel mogelijk doorschijnen in de vertaling. De uiterste consequentie is de verklaring van onvertaalbaarheid, tenzij een concept van heiligheid ontwikkeld zou kunnen worden dat uiteindelijk niet met onaanraakbaarheid en verhevenheid samenvalt, maar heiligheid als tekort, als aan te vullen manco (bijvoorbeeld door vertaling), als verlangen (bijvoorbeeld naar vertaling) definieert. Een ja op de tweede vraag geeft de vertaler duidelijk meer vrijheid; de genoemde ervaring is niet aan haar oorspronkelijke taal gebonden en kan zonder veel omhaal in een andere taal vertaald worden. In het regelsetje staat: vertaal zo dat de ervaring voor lezers van nu verstaanbaar en navolgbaar wordt. De uiterste consequentie is hier het geloof in de totale vertaalbaarheid, tenzij een begrip van vrijheid ontwikkeld kan worden dat zich niet als betekenis- maar als tekstweergave verstaat. Op de vraag of "volledige of equivalente vertalingen altijd mogelijk zijn" antwoordt de NBV in weerwil van haar dubbelzinnig aandoende vertaalprincipe ("brontekstgetrouw en doeltaalgericht") met stellige duidelijkheid: die vraag kan positief worden beantwoord.³ Ook ik ben over diezelfde zin in *Werk in uitvoering* gevallen, de zin die optimale equivalentie mogelijk acht. De manier waarop Henri Bloemen redeneert, wees mij erop dat mijn bezwaar eerder voortkomt uit het niet accepteren van onvertaalbaarheid dan uit de claim dat alles vertaalbaar is. Mijn achtergrond is literair, en in het debat over literaire vertaling is het eerder usance uit te gaan van onvertaalbaarheid, van de onmogelijkheid van vertalen. Ik wil zelfs de slogan 'equivalentie bestaat niet' verdedigen. Als equivalentie wel bestond hadden we de juiste bijbelvertaling allang

achter de rug. En tussen mij en diegene die beweert dat zo'n Messiaanse vertaling nog te verwachten is, staan werelden.

Onvertaalbaarheid

Een bijzonder artikel over onvertaalbaarheid werd geschreven door de vorig jaar overleden hoogleraar Algemene Literatuurwetenschap W.J.M. Bronzwaer, bij leven tevens lid van het team dat verantwoordelijk is voor de vertaling van de psalmen in de NBV. Het artikel gaat in feite om een aloud principe van de eenheid van vorm en inhoud dat ten grondslag ligt aan literaire teksten. Het principe van de poëtische functie wordt door Bronzwaer uitgelegd met een beroep op de notie 'iconiciteit'. Volgens hem wordt een literaire tekst gekenmerkt door de complicatie dat de woorden ervan tevens deel hebben aan het wezen van hun betekenis. Ze zijn tot afbeeldingen van hun betekenis geworden en daardoor magisch te noemen. Daarmee komen we uit bij het sensitieve van Simms. Ik citeer Bronzwaer letterlijk: '(...) precies zoals iconen meer zijn dan afbeeldingen, zodra ze als meer dan kunstwerken worden beschouwd. In de Byzantijnse en Russische traditie waren iconen dat ook: zij stelden op een wijze die niet anders dan magisch genoemd kan worden, de afgebeelde, of het nu Christus of een heilige was, present. Ook poëtisch taalgebruik is in die zin "magisch" dat het poëtische kennelijk aan de authentieke tekens, aan hun materialiteit, gebonden is, en verloren gaat bij vertaling.'⁴ Het gaat Bronzwaer in het vervolg van zijn opstel juist om die 'geprivilegieerde verhouding tussen vorm en inhoud', om teksten of delen van teksten waar het ideaal van iconiciteit wordt bereikt.

Die momenten zijn spaarzaam, zegt Bronzwaer, ze zijn zelfs niet voor elke lezer dezelfde; bovendien kunnen ze zich ook voordoen in vertalingen, die dus beschouwd worden als realisering van een bepaalde lezing van het origineel. Welnu, dit is wat mij betreft stuk voor stuk actueel voor bijbelteksten, die ik in de eerste plaats beschouw als sensitieve teksten en in de tweede plaats als teksten die in de loop der tijd als teksten de status van een icoon hebben verkregen. Het interessante van bijbelteksten, de complicatie in vertaalkritisch opzicht, is daarenboven dat de magie van de teksten veel minder geïndividualiseerd is dan bij het sonnet van Shakespeare dat Bronzwaer bespreekt. De magische momenten zijn daar niet voor elke lezer dezelfde, maar bij de Bijbel is het zo dat in de loop der tijd groepen, grote groepen lezers met elkaar hebben afgesproken dat het gehele boek, bepaalde momenten of bepaalde woorden geprivilegieerd en magisch zijn en iconiciteit vertonen.

Voor de hedendaagse vertaalwetenschap figureren onder 'sensitive texts' behalve literaire teksten ook juridische teksten, ideologisch gekleurde

teksten en ten slotte zeker de zogenaamde heilige teksten. Gemeenschappelijk hebben deze teksten dat ze een puur op het talige gerichte vertaling en dus ook beoordeling onmogelijk maken. De restricties zijn achtereenvolgens de individuele leeservaring bij literaire teksten, de wettelijke status van de vertaalde juridische tekst, de ideologische en niet linguïstische motivatie van bepaalde vertaalkeuzen of bij heilige teksten de status van het oorspronkelijke woord. In alle gevallen wordt de brontekst met een flinke dosis onvertaalbaarheid geïnjecteerd.⁵ Het gaat er wat mij betreft om, een vertaling te beschouwen als een manier om onvertaalbaarheid, sensitiviteit en magie te bevestigen en niet om die elementen te ontkennen in woorden die begrip en helderheid voorspiegelen: de teksten, maar ook de vertalingen liggen gevoelig omdat ze gekleurd zijn, historisch en ideologisch. Dat moet niet verdrongen worden, maar doorleeft: als het goed is brengt de vertaling de doorleving ook tot uitdrukking.

Het speciale van de NBV

Het bijzondere van de Nieuwe Bijbelvertaling zit hem in de volgende elementen:

- er wordt vertaald door koppels in plaats van door individuen⁶;
- op grond van een expliciete methode die gebaseerd is op hedendaagse (taal- en vertaal)wetenschappelijke inzichten;
- met vertaalopvattingen die geënt lijken op methoden die in zwang zijn bij het literaire vertalen.

In het vertaalproces is er een moment van strikte en wetenschappelijke exegese waarbij sprake is van

- een relatieve marginalisering van aspecten die doorgaans prioriteit kregen bij het bijbelvertalen, met name de theologische aspecten,
- terwijl tegelijk een beroep gedaan wordt op linguïstische uitgangspunten, bijvoorbeeld de aandacht voor een zo adequaat mogelijke beschrijving van de talige aspecten van de brontekst en de aandacht voor de pragmatiek van de teksten.

Daarbij komt nog de diversiteit van de bijzonder breed gekozen functie van de vertaling, die moet fungeren in verschillende geloofsgroepen en in diverse contexten gebruikt gaat worden (ik noem hier de liturgische functie en de studiefunctie).⁷

Het bijzondere zit hem met andere woorden in de wetenschappelijke en culturele voeding van het project. Niet alleen theologen, maar ook linguïsten en vertaalwetenschappers, niet alleen geloofsgemeenschappen, maar ook literaire gemeenschappen nemen eraan deel. De criteria zijn hedendaags, niet retrospectief, maar prospectief: doel is een hedendaagse vertaling die put uit alle kennis en alle vaardigheden waarover we heden

ten dage kunnen beschikken. De vertalers werken met andere woorden niet in een historisch vacuüm, maar zoals ze zelf zeggen in 'een hogedruk-ketel'⁸. Meningsverschillen worden niet weggeveegd, er wordt zorgvuldig en weloverwogen gewerkt in een kritische dialoog met vele partijen. In de procedure zit een waarborg voor kwaliteit; in het vierledige commentaar (reviewers, coördinatoren, supervisoren en begeleidingscommissie, met alle mensen daaromheen) zit een tweede waarborg; de derde waarborg is die van de kritiek van buiten, in kranten, tijdschriften en symposia. De vertalers worden steeds alert gehouden en doordrongen van hun taak. Het bijzondere van de NBV wat vertaalkritiek betreft zit hem in de ingebouwde vertaalkritiek tijdens het vertaalproces zelf (en niet achteraf), waardoor alle critici eerder de functie krijgen van redacteurs en deskundige meelezers; in de volstreekte openbaarheid waarin dit gebeurt; in de uitgesproken wens kritiek te verwerken en deze zelfs te honoreren; in de procedure waarin interim-oplossingen besproken worden op verschillende niveaus; in een toetsingsprocedure waarin supervisoren van verschillende snit het recht hebben de vertaling bij te sturen (treden daarbij op als vertegenwoordigers van een deel van de Nederlandstalige gemeenschap, als Vlamingen, schrijvers, theologen of vrouwen bijvoorbeeld).

Kritiek op de Nieuwe Bijbelvertaling

De Nieuwe Bijbelvertaling ligt van meet af aan onder vuur, iets dat ik zelf als een compliment zou willen beschouwen. Als je de reacties leest wordt er kritiek geleverd op de gevolgde procedure, op de methode en op de specifieke criteria. Er worden bijvoorbeeld procedurele vragen gesteld als zou kritiek terzijde worden geschoven,⁹ en dat terwijl dezelfde criticus eraan herinnert dat tijdens het vertalen zelf¹⁰ de grootste rampen voorkomen kunnen worden (let wel dat de titel van de eerste voorpublicatie van de NBV daarop juist zinspeelde: 'werk in uitvoering').

Er worden ook problemen van methodische aard aangesneden:

- de methode op zich¹¹ wordt aangevochten;
- van de methode wordt beweerd dat zij de vertaalkeuzes bij voorbaat¹² dekt;
- ofwel de NBV wordt in haar geheel gekapitteld,¹³ ofwel per boek.¹⁴

Daarmee zijn we al enigszins bij de specifieke criteria die op opvallende wijze naar voren worden gebracht in de discussie:

- in de discussie rond de brontekstgetrouwheid fungeert vaak de *Statenvertaling* als norm;¹⁵
- de NBV zou weinig brontekstgetrouw zijn en te doeltaalgericht;¹⁶
- de NBV zou een eenzijdige of gekleurde interpretatie van de brontekst geven;¹⁷

- de mogelijkheid van een concordante vertaling verdwijnt;¹⁸
- de NBV zou 'babbeltaal' bevatten of de doeltaalgerichtheid wordt wel waargenomen, terwijl tegelijkertijd wordt gesteld dat men op het punt van het goede Nederlands steken laat vallen.¹⁹

Het zou wenselijk zijn op alle punten specifiek in te gaan. Maar laat ik daar hier alvast tegenoverstellen dat het mijns inziens belangrijk is de NBV te zien als verrijking en niet als verarming van onze cultuur. Alle kritiek, openlijke en welkome, stuurt het proces bij. Ik acht de methode sterk genoeg om kritiek aan te kunnen en substantiële kritiek te incorporeren. Anderzijds is het niet de methode die alle individuele vertaalkeuzes dekt, maar is het de toepassing ervan door middel van specifieke regels die de daadwerkelijke keuzes bepalen.

Om het punt waarmee ik dit stuk begon op te pakken: ik acht daarenboven het criterium van begrijpelijkheid op zich al een belangrijke reden om vóór een nieuwe vertaling te zijn,²⁰ waarmee ik niet wil zeggen dat begrijpelijkheid het enige doel zou moeten zijn. En essentieel is ook: begrijpelijk voor wie precies? Rita Kohnstamm moet blijken haar column van 9/1/99 in *NRC Handelsblad* wennen aan de nieuwe vertaling, maar brengt een interessante nuancering aan door toe te geven aan het idee dat men ook 'hier en nu' duidelijkheid wil: 'En doordat de grotere spreiding van kennis en macht niet betekent dat de toename van denkvermogen daarmee gelijke tred heeft gehouden, is een intellectueel gevecht met die wonderlijke tekst ook niet voor iedereen weggelegd.' In feite houdt dit een pleidooi in voor specialisten, voor vóórlezers, die 'lagen in verbeelding en uitbeelding, naar de niet direct te doorziene betekenis' kunnen opdiepen. Daaraan wordt in het project mijns inziens voldaan: de teksten worden zo goed mogelijk doorgrond en zo correct mogelijk weergegeven, naar hedendaags vermogen en met behulp van alle middelen en beschikbare kennis.

Opvallende kritieken

In de enorme hoeveelheid reacties vielen mij een aantal kritieken op. Laat ik aansluiten bij het punt van de begrijpelijkheid, de begrijpelijkheid 'voor wie?' Dat werd door Benno Barnard aangegrepen om flink toe te slaan.²¹ De NBV is 'erger dan een misdaad, zij is een vergissing,' schreef hij. Barnard gebruikt een argument dat ook bij Bronzwaer voorkomt en bij Simms in zijn verhandeling over 'sensitive texts': namelijk dat de Bijbel een speciale tekst is, een 'geloofsboek', dat 'een bijbellezer in God gelooft, of niet meer, of nog niet, en dat is niet onschuldig, het heeft enorme consequenties voor zijn lectuur.' Barnard meent hier ook T.S. Eliot aan zijn zijde te hebben, maar in degenen die zich achter hem scharen zijn ook de ingezonden-

brieven-schrijvers van het *Reformatorisch Dagblad* te herkennen. Wat zich hier vreemd genoeg wrekt is het primaat van de theologie, het punt dat het bij de Bijbel niet gaat om begrijpen maar om geloven. Maar Bronzwaer maakt de cruciale draai in de discussie door dit primaat van de heiligheid niet alleen te koppelen aan de brontekst, maar ook aan de vertaling. Het is belangrijk magie niet alleen te reserveren voor de brontekst, maar ook voor vertaling. Barnard doet dat overigens al, maar dan wel op een heel bizarre manier door juist van een vertaling een onaanraakbare brontekst te maken. Een nieuwe vertaling mag niet, want we hebben de tekst al in een heilige vorm, als *Statenvertaling*. Barnard geeft voorbeelden uit *Ester*, een vertaling die in de kritieken juist eerder geprezen werd, maar nu een boek dat volgens hem 'begrijpelijker' wordt gemaakt. Barnard betreurt het ontbreken van de 'onheilszwangere sfeer', de 'duizend-en-één-nacht-achtige élégance', de 'brute directheid', de 'oriëntaalse wijdlopigheid' en 'epigrammatische bondigheid'. De 'mysterieuze' en 'geliefkoosde' *Statenvertaling*, een familiestuk in zijn geval, wordt hem afgepakt. Daartegenover staat de NBV, die 'keurig' en 'banaal' zou zijn en dat 'ellendige primaat van de "normaliteit" vertoont'. Barnard is de enige die een precies idee heeft van een kernaspect van de communicatieve functie: de lezers namelijk voor wie de vertaling bedoeld is. Voor hem is de vertaling gericht op 'de brede neoliberale middenklasse' (de *Groot Nieuws Bijbel* is een product van de jaren zeventig en was bedoeld voor 'ongeleterde janhagel'). Barnard redeneert demagogisch: hij beweert niet tegen vertaling te zijn, maar verzet zich 'alleen tegen dat stompzinige en abjecte streven naar het normaliseren van een literatuur waar het intelligentste volk ter wereld al tweeduizend jaar op studeert.' Hij verwijst naar 'het neurotisch respect van het jodendom voor boeken, woorden, letters.' Dat argument is inderdaad 'reactionair': Barnard geeft toe dat het hier gaat om een 'ietwat ziekelijke gehechtheid aan de onveranderbaarheid van een overgeleverde tekst', een onzinnig argument omdat het de rol van de lezers, die de overgeleverde tekst telkens opnieuw realiseren, ontkent. Heel wat moderne leestheorieën, interpretatiegedachten, poëtica's worden door hem in één klap van tafel geveegd. Barnard gaat terug naar af, op z'n minst naar het eerste moment dat hij de *Statenvertaling* las en beschouwde als een 'onveranderbare' tekst. En wat moet dat niet betekenen voor de tekst die aan de *Statenvertaling* ten grondslag ligt: die komt onder te liggen en heeft een secundaire status gekregen.

In het maartnummer van *Interpretatie*²² schrijft de theoloog Rochus Zuurmond een bijdrage die juist gekenmerkt wordt door een interessante verwerking van moderne taal filosofie en hedendaagse leestheorieën. Zuurmond geeft tevens blijk van een hedendaagse kijk op de taak van de

vertaler, van wie vooral verwacht wordt dat hij kritisch is ten opzichte van zijn eigen vooronderstellingen. Ook hij heeft moeite met het idee van een 'volkomen equivalentie': dat is de eigen autoriteit stellen boven de autoriteit van de te vertalen tekst, vindt hij. Ik vind de consequentie die Zuurmond hieraan verbindt, bijzonder belangwekkend: je moet de tekst de ruimte laten, zegt hij, dat wil zeggen 'niet bang zijn voor het vreemde', 'geen permanente knieval voor verstaanbaarheid', geen onderschatting van de lezer. Het zijn criteria die herkenbaar zijn in de vigerende criteria van de hedendaagse literaire vertaling; ze relativeren ook het idee van de communicatieve functie van een vertaling, iets dat misschien goed is bij een op een zo breed mogelijk publiek gerichte NBV. Het is geen toeval dat Zuurmond ervoor pleit de scheiding tussen vorm en inhoud op te geven. Ik citeer Zuurmond nog letterlijk: 'De mythe van de "objectieve vertaler" dient naar het rijk der onnozele fabeltjes te worden verwezen.' Ik denk dat het verstandig is te stellen dat 'objectiviteit' of liever 'intersubjectiviteit' gewaarborgd is door de zorgvuldige procedure en door een methode die weliswaar niet waterdicht is maar wel degelijk om verantwoording van keuzes vraagt. Die verantwoording mag wat mij betreft overigens ook gebaseerd zijn op 'goede bijbelse theologie', zoals Zuurmond vraagt, als ik voor 'goed' dan 'wetenschappelijk verantwoord' mag lezen.

Het literaire karakter

Het verwijt van de al te grote verstaanbaarheid gaat bij Barnard gepaard met het verwijt van het vlakke taalgebruik, wat hij 'gebrek aan woordkracht' noemt. In het tijdschrift *Liter* wijst Gerda van de Haar²³ op het samenspel tussen de functie van de tekst en de evocatieve kracht van het woordgebruik. Daarmee is een cruciaal mechanisme van het vertalen aangeduid, de omzetting van de intenties die men met de vertaling heeft, door middel van de juiste middelen. Zij wijst op het literaire karakter van de Bijbel en haalt de literaire leeswijze van de Bijbel naar voren zoals die in de laatste decennia door Robert Alter en Frank Kermode is gepropageerd. Van de Haar wil dat literatuurwetenschappers hun kennis en invloed aanwenden om de literaire kracht van het origineel helder naar voren te brengen. Daarmee strookt ook haar kritiek dat de neerlandici in de vertaalteams, naar haar idee over het algemeen taalbeheersers, te weinig de zeggingskracht van de bijbelteksten waarmaken. Dichters zouden dat moeten doen ('gewone taal is voor dat doel [vervoering, wijding] te vlak'). Zij wijst verder op de gelaagdheid van de taal, de doordachtheid van de meeste bijbelteksten en legt zo nieuwe complicaties op aan het werk van de vertaalkoppels: die zouden nog meer dan ze al doen de literaire structuren van de bijbelteksten moeten doorgronden en in hun vertaling moeten waarmaken. Mijn indruk, gebaseerd op de commentaren bij de

vertaalversies, is echter dat de vertalers zich terdege bewust zijn van de gelaagdheid van de teksten, van de specificiteit van de stijlen en van de idiosyncrasie van het taalgebruik. De methode wil hierin voorzien door een verschil te maken tussen taal- en tekstkenmerken. De classicus Omert Schrier leverde in *Summa* een goede bijdrage aan de discussie over dat onderscheid.²⁴ Hij redeneert voor mij vertaalwetenschappelijk gezien logisch door te wijzen op taalkenmerken die als tekstkenmerken moeten worden gezien en op tekstkenmerken die juist niet gehonoreerd zouden moeten worden in de vertaling. Schrier noemt de aandacht voor de stijlverschillen tussen bijbelboeken mijns inziens terecht een uitzonderlijk gegeven. Hierin wordt Schrier ook bijgevallen door Paul Gillaerts, die in *VSB Informatie* (2/6/99) schrijft dat 'niet van een welbepaalde, vaak theologisch rondgedachte interpretatie wordt uitgegaan, maar van de veelheid aan exegetisch commentaar die er vandaag bestaat. Dat betekent twee dingen: die interpretaties die volgens de vertalers het meest recht doen aan de tekst, krijgen de voorkeur en wat er staat wordt niet meteen in een bepaalde geloofstraditie doorvertaald. In die zin is de NBV-vertaling meerzinniger en vanuit onze poëtica bekeken literairder dan bestaande vertalingen.'²⁵

Maar misschien leg ik nu de nadruk op positieve kritiek, terwijl kritische begeleiding zeer welkom is. Op dit ogenblik is er een scriptie beschikbaar, geschreven door Tamara Mewe, waarin de methode van de NBV getoetst wordt.²⁶ Daarin wordt eigenlijk heel verbaasd gewezen op de grote prudentie en voorzichtigheid bij het opstellen van de methode en de regels die gelden bij deze vertaling. Ik denk dat het goed is dat te beseffen. Discussie is goed, maar er moet vooral zo sterk mogelijk vertaald worden, wordt in de scriptie impliciet gesteld. Natuurlijk is de scriptie ook kritisch en hamert ze op een in het handboek opgevoerde zin dat 'niet alle principes uiteindelijk met een vertaalregel gehonoreerd zijn, omdat sommige principes in strijd zijn met de gekozen vertaalmethode' (*Handboek*, B1:2). De oorzaak wordt door Tamara Mewe gezien in een zekere hiërarchie die in het handboek van de vertaling wordt aangehouden: de methode staat vooraan, waarna achtereenvolgens context, regels en voorschriften volgen. Hoog in de hiërarchie betekent de grootste speelruimte, de grootste vertaalsvrijheid; de methode is inderdaad ruim gesteld, iets dat een verschillende vertaalattitude tot gevolg kan hebben. Om de voorschriften kom je niet heen, maar meestal betreft het dan regels voor kleinere microstructurele gevallen. Het lijkt me een reële visie, die ook verklaart waarom de methode tegen het licht gehouden kan worden en reacties van velerlei aard mogelijk zijn op het voorgelegde product.

Tot slot

De NBV zou wel eens de belangrijkste literaire vertaling van onze tijd kunnen worden. Internationaal is de voedingsbodem allang gelegd. Robert Alter en Frank Kermode schreven een literaire gids voor de Bijbel. Northrop Frye onthulde 'de grote code' van de Bijbel, het boek dat een beslissende stempel heeft gezet op onze cultuur en levend wordt gehouden door vertaling, door interpretatie, door het te lezen. Dat is opgepikt in het Nederlandse taalgebied. Wijlen Wim Bronzwaer zag zijn vak, de literatuurwetenschap, bijvoorbeeld als een belangrijke culturele opdracht, onder anderen onder invloed van mensen als Frye, die de Bijbel als de 'centrale encyclopedische tekst' beschouwen, 'waarvan sommige onderdelen tot de fictionele, andere tot de thematische modus behoren, en die in zijn geheel als mythe fungeert.'²⁷ In zijn oratie over 'Bijbelvertaling en primaire oraliteit' stelde Lourens de Vries dat moderne bijbelvertalingen in niet-westerse minderheidstalen 'neigen naar het communicatieve vertaaltype, vanuit de wens de vertaling als een natuurlijke, primaire tekst in de doelcultuur te laten functioneren.'²⁸ Het is goed ons te realiseren dat wij in deze - onze - westerse beschaving op grond van haar geschiedenis en dus ook haar vertaalgeschiedenis, nu toe zijn aan een iconische vertaling vanuit de wens althans de brontekst in alle opzichten recht te doen, met alle kennis die we hebben opgebouwd en met alle middelen die ons ter beschikking staan.

Prof.dr. A.B.M. Naaijken is coördinator van de specialisatie Vertalen van de Rijksuniversiteit Utrecht en bijzonder hoogleraar Theorie en praktijk van het literair vertalen aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Noten

1. Karl Simms ed., *Translating Sensitive Texts: Linguistic Aspects*. Amsterdam/Atlanta, GA: Rodopi 1997, cf. p. 3: 'No text is sensitive but that thinking makes it so; however, such "thinking" is intrinsic to language as experienced by humans, so that we may say that all texts are at least potentially sensitive.'
2. In de NBV-brochure *Tegen het licht gehouden* (Haarlem: Nederlands Bijbelgenootschap, december 1999, p. 5-6) wordt een aantal soorten bijbelvertaalkritiek genoemd, gebaseerd op Van der Marel: a. grondtekstkritiek, kritiek op de gebruikte editie (geen eigenlijke vertaalkritiek); b. brongerichte kritiek, primaat aan de oorspronkelijke tekst (behoud van brontaal-zinsbouw, -woordgebruik, -grammatica en -syntaxis; hier worden gekozen methoden met elkaar verwisseld); c. doeltaalkritiek, kritiek

op de gebezigde taal, primaat aan de doelttekst (aanpassing van doeltaalzinsbouw et cetera: ook hier ontbreekt een argumentatie waarmee de gekozen methode gelegd wordt naast de realisering van de tekst volgens die methode); d. theologische kritiek: toetsing van de vertaling op theologische zuiverheid.

3. Henri Bloemen, 'Over de persreacties op de Nieuwe Bijbelvertaling', in *Filter*, tijdschrift voor vertalen & vertaalwetenschap, jg. 6, nr. 4, p. 3-4.
4. W. Bronzwaer, 'De onvertaalbaarheid van het poëtisch icoon' in *Armada*, tijdschrift voor wereldliteratuur, jg. 1, nr. 3 (juni 1996), p. 38.
5. A. Noordegraaf stelt in *Koers* van 13/11/98 (in een artikel van Constantijn Geluk, 'Vertalen om niet te verdwalen') het volgende: 'Je moet oppassen om aan een vertaling openbaringskwaliteit toe te kennen. (...) De Geest bindt zich niet aan een taal, laat staan aan een vertaling.'
6. Hier liggen complicaties: de brontekstgerichtheid is gepersonifieerd in een hebraïcus of een graecus, de doeltaalgerichtheid in een vertaalwetenschapper of een neerlandicus. Dat vraagt om moeilijkheden, zou je zeggen. Een vertaler zal zich nooit alleen laten leiden door een van de twee polen: die beleeft het dilemma en gaat daarin mee om het vruchtbaar te maken. De brontekstgerichte partner heeft echter een zware stem: hij is de sleutel tot de kennis van taal, exegese, tekst, maar hij is gedoemd het voor de brontekst op te nemen zonder het vertaaldilemma steeds te hoeven erkennen.
7. Cf. Jan Doelman, 'Dit zijn de woorden. Prediker in de Nieuwe Bijbelvertaling' in *Interpretatie* (maart 1999), p. 19: 'Liturgie, catechese/leerhuis, pastoraat: voor alle gevallen gelden dezelfde criteria. Een kerk aan het ziekbed is toch geen andere dan een kerk die liturgie viert? Als dat zo is, hebben we ook geen verschillende bijbelvertalingen nodig.' Daartegenover Sybolt Noorda in *Woord en dienst* van 21/11/98: 'Alleen de opdracht die wij ons met deze vertaling gesteld hebben, is dat wij niet een of twee geloofsgemeenschappen maar de gehele breedte van de sprekers van het Nederlands willen bereiken. Dan spreek je niet alleen over gebruik door gelovigen, maar ook over openbaar gebruik.' De 'gehele breedte' is natuurlijk een hoge worp, maar volstrekt normaal in het geval van literaire vertalingen.
8. *Werk in uitvoering*, Haarlem/'s Hertogenbosch 1998, p. 216.
9. J. Doelman, 'Ik ben verschrikkelijk kwaad, en terecht' in *Interpretatie*, januari 1999, p. 4: 'Het probleem van het NBV-project is namelijk dat er enerzijds wel om kritiek wordt gevraagd, maar dat die kritiek anderzijds bij voorbaat terzijde wordt geschoven.'

10. Doelman, cf. maart 1999: 'Het is niet te hopen dat synodes en andere besturen ermee wachten tot de postbode de complete Nieuwe Bijbelvertaling heeft bezorgd. Want dan zullen alle woorden die er nog aan worden gewijd, niet meer zijn dan lucht en leegte, en het najagen van wind.'
11. Doelman, cf. januari 1999: 'In de praktijk komt het erop neer dat een vertaler in zijn keuzes óf naar de brontaal óf naar de doeltaal neigt.' Dat is een formulering die het klassieke vertaaldilemma simpelweg ontkent.
12. Id.: 'structurele kritiek is buiten de orde, de vertaalkeuzes waarin het er op aankomt worden bij voorbaat gedekt door de methode.'
13. Cf. Benno Barnard, 'Iemand sta God bij. Bedenkingen van een agnosticus' in *NRC Handelsblad* en in *De Morgen* van 24 december 1998.
14. K. Deurloo in het *Centraal Weekblad* van 30 oktober 1998 prijst bijvoorbeeld Ester, bepleit een herziening van Prediker, maar vindt dat Jona over moet.
15. De vergelijking van de NBV met de Statenvertaling maakt dat 'het hele gebeuren meer een protestantse zaak dan een oecumenische zaak lijkt' (Vincent de Haas in *Een twee een*, 20/11/98). Cf. Jacobine Geel in de *Goudsche Courant* en in de *Haagsche Courant* van 17/11/98: 'Als je de Statenvertaling als brontekst beschouwt en dan fouten constateert, ja, dat kan je niet serieus nemen. Dat heeft niets met vertalen te maken. Maar het zegt wel iets over wat soort boek de bijbel is en wat mensen ermee hebben.'
16. Doelman, maart 1999: '(...) naar haar aard is de NBV een dynamisch-equivalente vertaling' en 'cruciale beslissingen in Jona en Prediker zijn genomen op grond van het "primaat" van de doeltaalgerichtheid.' Idem in Doelman, januari 1999: het gaat om een 'toch vooral doeltaalgerichte vertaling waarin veel van de brontaal (en natuurlijk van de vertrouwde Tale Kanaäns: ijdelheid, zak en as...) verloren gaat'.
17. Doelman, maart 1999: '(...) het is geen vertaling, maar een uitleg. En een uitleg die niet in de oorspronkelijke tekst te vinden is, moet ook buiten de vertaling blijven.'
18. Cf. Doelman, maart 1999: 'In de tijd waarin principiële discussies over vertaalmethodes nog wel werden toegestaan, werd dit altijd genoemd als één van de kenmerken van de idiolecte vertaalwijze.' Doelman verwoordt hier naar eigen zeggen 'een principe van een gewetensvolle vertaler'. Vergelijk K. Deurloo in het *Centraal Weekblad* van 30/10/98 die juist het volgende zegt: 'Het [lucht en leegte in Prediker] allitereert heel leuk, maar het woord komt meer dan dertig keer voor, dus moet je lucht en leegte gaan afwisselen.'

19. Het etiket van een vertaling in een te simpel register wordt geplakt door Benno Barnard. Vergelijk bijvoorbeeld een genuanceerd oordeel als dat van Jacobine Geel in de *Goudsche Courant* en de *Haagsche Courant* van 17/11/98: 'Handelingen vind ik bijvoorbeeld wat te ambtelijk. Maar Prediker is wel goed gelukt.'
20. Hoezeer ook ingezonden brieven-schrijver Marijs in het *Reformatorisch Dagblad* van 13/11/98 het volgende stelt: 'De NBV wil het woord begrijpelijk maken, maar de Bijbel is niet om te begrijpen maar om te geloven. Begrijpen kan ik zelf wel, maar geloven daar heb ik God voor nodig.' Daartegenover stelt H. de Jonge in *Hervormd Nederland* van 7/11/98: 'Vertalen is wetenschap. Dat heeft met geloof niets te maken.'
21. Benno Barnard, 'Iemand sta God bij. Bedenkingen van een agnosticus' in *NRC Handelsblad* en in *De Morgen* van 24 december 1998.
22. Rochus Zuurmond, 'De vertaler als theoloog en hermeneut' in *Interpretatie*, maart 1999.
23. Gerda van de Haar, 'Betreed Gods tempel met bescheiden tred. Hoe de woorden klinken in de nieuwste Nederlandse bijbelvertaling' in *Liter*, nummer 6 van 1999.
24. Omert Schrier, 'Enige opmerkingen bij de [Nieuwe Bijbelvertaling]' in *Summa* 99/4, p. 20-24.
25. Paul Gillaerts, 'De Nieuwe Bijbelvertaling is ook een literaire vertaling' in *VSB Informatie* van 2 juni 1999.
26. Tamara Mewe, *Und es ward die Methodik. Eine kritische Untersuchung zur Methodik einer neuen niederländischen Bibelübersetzung*. Ongepubliceerde scriptie Universiteit Utrecht, januari 2000.
27. W. Bronzwaer, 'Ten geleide' bij Northrop Frye, *De Grote Code. De bijbel en de literatuur*, Nijmegen: SUN 1996, p. 9.
28. L.J. de Vries, *Bijbelvertaling en primaire oraliteit*, Amsterdam: Vrije Universiteit 1998, p. 1.

Illustratie: Willeke Brouwer

Tellen en vertalen op Nieuw-Guinea

Prof.dr. Lourens de Vries

In Numeri 1 lezen we over 46.500 mannen van de stam Ruben, 62.700 man van Dan enzovoorts. Het zal duidelijk zijn dat het een hele klus is deze getallen te vertalen op Nieuw-Guinea, als men bedenkt dat in de talen daar 23 of 27 het hoogste getal is.

In verschillende afgelegen delen van het eiland Nieuw-Guinea telt men niet verder dan tot ergens in de twintig. De Korowai van Zuidoost-Irian Jaya, het Indonesische deel van het eiland, tellen bijvoorbeeld niet verder dan 27 (van Enk & De Vries 1997, p. 73). Weliswaar is het zo dat het Indonesisch in lokale variëteiten steeds verder in het binnenland doordringt, en daarmee ook het tientallig telsysteem, maar de tel- en rekenvaardigheid in dat systeem komt pas tot ontwikkeling als mensen het tientallig systeem dagelijks nodig hebben voor allerlei dingen en dat is op afgelegen plekken nog lang niet altijd het geval.

De Bijbel is een boek met veel getallen. Er is zelfs een Hebreeuws bijbelboek waarin getallen zo opvallen, door de volkstellingen daarin beschreven, dat het boek in de Latijnse christelijke traditie Numeri, 'getallen', is gaan heten. In Numeri 1 lezen we bijvoorbeeld over 46.500 mannen van de stam Ruben, 62.700 man van Dan enzovoorts. Het zal duidelijk zijn dat het een hele klus is deze getallen te vertalen op Nieuw-Guinea in talen waarin 23 of 27 het hoogste getal is. Eerst schets ik de betreffende telsystemen, dan laat ik zien welke oplossingen voor dit probleem voorkomen in bijbelvertalingen.

Tellen op het bovenlichaam

Tellen in talen als Korowai, Kombai, Wambon, Koropun en vele andere talen van Nieuw-Guinea begint op de pink van de linkerhand (1). Via ringvinger (2), middenvinger (3) en wijsvinger (4) komt men bij de duim (5). Dan komt de verrassing: men telt niet door op de vingers van de andere hand maar tikt de (linker)pols aan (6). De zelfstandige naamwoorden die

de lichaamsdelen aanduiden hebben de getalswaarden als tweede betekenis. Het Korowai woord voor pols, *gédun*, heeft bijvoorbeeld als tweede betekenis 'zes'. De onderarm wordt na de pols aangetikt (7), vervolgens elleboog (8), bovenarm (9) en schouder (10). Het Kombai, een buurtaal van het Korowai in zuidoostelijk Irian Jaya, telt nu verder via het linkeroor (11) en bereikt dan het wendingspunt, de kruin (12), waarna men weer afdaalt langs rechteroor (13), 'het oor aan de andere kant' genaamd, gevolgd door 'de andere schouder' (14) enzovoorts tot de rechterpink, 'de andere pink', 23, het hoogste getal. Het Korowai telt na de schouder (10) eerst door op de hals (11), dan het oor (12) en heeft bij het wendingspunt, de kruin, de getalswaarde 13; vandaar dat zij bij de rechterpink een hoger hoogste getal hebben: 25. De Wambon nemen na de linkerschouder (10) niet alleen de hals (11) mee maar ook linkeroor (12), linkeroog (13) en neus (14). De neus is hun wendingspunt waarna rechteroog (15) en rechteroor (16, eigenlijk 'oor aan de andere kant') volgen tot men bij de rechterpink het hoogste getal van 27 bereikt. Hoewel deze talen wel woorden voor rechts en links hebben, worden die niet gebruikt voor de telwoorden. Deze symmetrische telsystemen werken net zo goed als men bij de rechterkant omhoog telt, de arm op, en bij de linkerarm omlaag. Alleen zijn de meeste mensen rechtshandig en gebruikt men de rechtervingers om het tellen op de linker lichaamshelft te beginnen. Na het wendingspunt, bijvoorbeeld de kruin, worden dezelfde lichaamsdelen weer gebruikt maar met andere, hogere getalswaarden, en met een voorvoegsel dat 'andere kant' betekent. Korowai *gédun* is 'pols; zes' en *mén-gédun* is 'pols aan de andere kant; twintig'.

De gebaren van aantikken zijn conventioneel en gestandaardiseerd, ze functioneren mede om het gebruik van woorden als pols en elleboog voor getallen te onderscheiden van het eerste gebruik, namelijk om die lichaamsdelen te benoemen. De aantikgebaren komen ook voor bij samenstellingen als in Kombai *gone-rei* 'zaterdag', letterlijk 'polsdag', ofwel dag zes (men begint bij maandag als dag één (pinkdag)).

Het hoogste getal bij dit soort systemen is gevonden bij de Kewa van Papoea Nieuw-Guinea. Zij tellen tot maar liefst 47, door na de duim veel meer punten op het lichaam mee te tellen dan de Kombai of de Korowai doen, zoals de handpalm, handrug, de twee beenderen in de onderarm (radius en ulna), het sleutelbeen, de slaap en de ooghoek. Sommige talen hebben onderscheiden stelsels voor mannen en vrouwen, waarbij de vrouwen over beide borsten tellen en mannen over specifiek mannelijke lichaamsdelen, zoals de Yupna-mannen van de Finisterrebergen die na navel (30), de linkertestikel (31), rechtertestikel (32) meetelden om in de penis de climax te bereiken van hun telsysteem: 33.

Als de lichaamsdeeltelwoorden bijvoeglijk gebruikt worden, krijgen ze in de meeste talen een achtervoegsel, dat zoiets als 'erbij' of 'aantal' betekent. Bijv. Korowai *gol wayafül-anop* (varken wijsvinger-aantal) 'vier varkens'. Proberen we nu in het Korowai de linkerpink (1) en linkerringvinger (2) bijvoeglijk te gebruiken, dan wijzen de Korowai dat af, *gol senan-anop* 'één varken' (varken pink-getal) is fout. In plaats daarvan verschijnen de enige twee 'echte', niet van lichaamsdelen afgeleide Korowai telwoorden *lidop* (1) en *pol* (2): *gol pol* 'twee varkens'.

Als je sprekers van deze talen vraagt of ze hogere getallen kunnen aanduiden dan 23 of 27, dan blijkt dat soms te kunnen op een globale, schattende manier. Een getal als 70 wordt bijvoorbeeld in het Yali benoemd als 'drie maal *teng*' waarbij *teng* verwijst naar een rondje tellen van linkerpink tot rechterpink. Nu levert een rondje tellen bij de Yali het getal 27 op, en 3×27 is geen 70.

Er zijn ook talen op Nieuw-Guinea waarin men na de eerste vijf vingers van de linkerhand doortelt op de vingers van de rechterhand. De uitdrukking 'beide handen' staat dan voor 10. Na 10 telt men op de tenen verder tot 20, waarbij het woord voor lichaam ook 20 betekent. Deze handen-en-voetensystemen kunnen in principe hogere getallen maken, door zeer lange getsuitsdrukkingen. Het Inanwatan van de kust van het Vogelkop-schiereiland van Irian Jaya bijvoorbeeld drukt 131 uit met *newo-gagua ga iragi ro nagia ga iragi ro newowa sugeri nagia*, letterlijk 'één hand lichamen (5 lichamen = $5 \times 20 = 100$) en een lichaam (= voeg 20 toe) en beide handen (= voeg 10 toe) en één' (= 131).

Telwoorden in bijbelvertalingen van Irian Jaya

De handen-en-voetensystemen ben ik (nog) niet tegengekomen in bijbelvertalingen van Nieuw-Guinea. Wat betreft het andere systeem waarbij je op het bovenlichaam telt, dat kom ik vaak tegen in bijbelvertalingen. Ik kijk dan natuurlijk meteen hoe het probleem van de 'te hoge' getallen in de Bijbel is opgelost. Er zijn twee soorten oplossingen. De eerste is het gebruiken van Indonesische leenwoorden voor getallen buiten het natuurlijke bereik van het inheemse telsysteem, de tweede oplossing is een nieuwe toepassing van het oude systeem, door hogere getallen te omschrijven. Het getal 30 wordt dan bijvoorbeeld uitgedrukt als 'één maal rond plus middelvinger' (waarbij $1 \times \text{rond} = 27$ en middelvinger = 3). De Ngalum-vertaling, in gebruik in het oostelijke bergland van Irian Jaya, is een voorbeeld van een vertaling waarin het traditionele systeem op een nieuwe manier toegepast wordt om hogere getallen te krijgen. In Matteüs 13:8 komt het getal 60 voor. De Ngalum-vertaling heeft daar *deng* (ronde) *lao* (twee) *topa* (toevoegen) *bangup* (pols), dus twee keer rond (= $2 \times 27 = 54$) plus pols (= 6).

De Kombai-vertaling van Marcus zet Indonesische leenwoorden in na 23, het hoogste Kombai-getal. Zo lezen we in Marcus 8:19 '...nu (Ik) roti (brood) ambalo-khu (duim-erbij) mofena (die) lefa (nemen) famo (snijden) limaribu (vijfduizend) khofo (persoon) ri (voor)' (...toen Ik de vijf broden brak voor de vijfduizend...). In dit vers wordt het inheemse woord voor 5 gebruikt en het Indonesische voor vijfduizend.

Geen van beide oplossingen blijkt te werken in taalgemeenschappen waar het traditionele telsysteem praktisch gesproken het enige stelsel is dat mensen toepassen in hun dagelijks leven. De leenwoorden hebben geen inhoud in deze situatie, de mensen kunnen zich er niets bij voorstellen. Maar ook de nieuwe toepassing van het oude stelsel, door omschrijvingen als 'zoveel keer rond plus dit of dat lichaamsdeel', blijkt niet effectief. Bij vertaalchecks heb ik vaak aan tweetaligen die goed Indonesisch spraken gevraagd zulke omschrijvingen terug te vertalen in het Indonesisch; meestal zaten ze er flink naast. Dat geldt trouwens ook voor de (tweetalige) vertalers zelf die ik terugvertalingen laat maken naar het Indonesisch: ze hebben vaak moeite hun eigen nieuwvormingen op het gebied van getallen te begrijpen. Vertalingen met dergelijke nieuwvormingen voegen daarom nogal eens tussen haakjes het getal in cijfers toe. Stilistisch wordt de zaak daar niet beter van: de omschrijvingen zijn al lang en ingewikkeld en als daar dan ook nog weer cijfers tussen haakjes op volgen, dan wordt de tekst er niet mooier of leesbaarder op.

Pas als er voldoende culturele overlapping tussen de werelden van de Bijbel en die van de ontvangers is, kan een effectieve vertaling tot stand komen. Als getalsbegrippen uit de Bijbel eenvoudigweg ontbreken, staat de vertaler voor een grens van vertaalbaarheid. Talen volgen culturele ontwikkelingen, ze scheppen die niet. Wanneer in voorheen afgelegen gemeenschappen Indonesisch geld gaat circuleren en mensen dagelijks moeten omgaan met grotere getallen, zie je dat mensen zich iets gaan voorstellen bij de Indonesische getalsleenwoorden.

In de situatie van betrekkelijk isolement had men geen behoefte aan grotere getallen: de grootste getallen die voorkwamen waren getallen onder de 30 bij transacties in schelpengeld of andere inheemse waardeartikelen. In zuidelijk Irian Jaya betaalde men voor een varken rond de 20 schelpen terwijl de bruidsprijs rond de 25 schelpen lag. En dat waren dan de twee grootste uitgaven uit een (mannen)leven.

Doordat de ontwikkelingen zo snel gaan, adviseer ik bijbelvertalers om Indonesische leenwoorden te gebruiken voor hogere getallen en niet de kunstmatige omschrijvende nieuwvormingen (De Vries 1998). Een bijbelvertaling moet rekening houden met komende ontwikkelingen.

Ervaring met taalcontact in allerlei delen van de wereld heeft geleerd dat juist telwoorden tot de eerste woordsoorten behoort die geleend worden door minderheidstalen van de dominante cultuurtalen waarmee ze in contact komen. De talen van Nieuw-Guinea lenen trouwens heel gemakkelijk en graag, ook op telgebied. Het Alamblak had op een gegeven moment drie telwoordsystemen naast elkaar in gebruik waarvan twee geleend. Als de omschrijvende nieuwvormingen alleen in de Bijbel gebruikt worden, en nooit daarbuiten, ontstaat er een soort tale Kanaäns op telgebied. Mensen gebruiken dan Indonesische leenwoorden in het dagelijkse leven en de kunstmatige, inheemse omschrijvingen (die niemand echt goed snapt) in de kerk.

Ik denk dat over twintig jaar de meeste talen van Nieuw-Guinea de traditionele telwoorden zijn kwijtgeraakt. Bij revisies van vertalingen waarin nog traditionele telwoorden voorkomen, is het dan ook het verstandigst om die alvast te vervangen door telwoorden uit het Indonesisch (in Irian Jaya) of het Engels (in de zelfstandige staat Papua New Guinea, de oostelijke helft van Nieuw-Guinea). Bezwaren tegen dergelijke vervangingen komen zelden van inheemse vertalers. Het is vaak een vertaaladviseur van buiten het gebied die het jammer vindt dat de traditionele telwoorden verdwijnen. Toegeven aan dergelijke nostalgische neigingen leidt echter tot een bijbelvertaling die bij verschijnen al (gedeeltelijk) een taalmuseum is.

Conclusie

In enkele afgelegen delen van Nieuw-Guinea waar men niet verder dan tot ergens in de twintig telt, zijn de hogere bijbelse getallen onvertaalbaar. Van de twee 'oplossingen' voor dit probleem, leenwoorden en omschrijvende nieuwvormingen, is de leenwoordoplossing de beste omdat die in de (nabije) toekomst effectief zal worden als de onafwendbare culturele veranderingen hebben doorgezet die meekomen met de integratie van Papoea-bevolkingsgroepen in nationale samenlevingen.

Prof. dr. L. J. de Vries is vertaalconsulent voor de Wereldbond van Bijbelgenootschappen voor projecten op Irian Jaya en NBG-hoogleraar bijbelvertalen aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Literatuur

Gerrit J. van Enk en Lourens de Vries, *The Korowai of Irian Jaya. Their language in its cultural context*. Oxford en New York: Oxford University Press, 1997

Lourens de Vries, *Body part tally counting and Bible translation in Papua New Guinea and Irian Jaya*. The Bible Translator (Practical Papers), 1998, vol. 49, no.4, p. 409-415